

ชีวิตทางศาสนา กับสถานะภาพและบทบาทของ “ผู้หญิงกำปัง” ในหมู่บ้านมลายูมุสลิมชายแดนใต้

ชลิตา บัณฑุงศ์
ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
chalita.bundhuwong@gmail.com

บทคัดย่อ

งานชิ้นนี้ต้องการความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตทางศาสนากับสถานะและบทบาทในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของผู้หญิงมลายูมุสลิมชายแดนใต้ โดยเน้นพิจารณาแหล่งที่มาของอำนาจและศักยภาพในการกระทำของผู้หญิง ที่ประกอบด้วยทั้งความรู้ วัตรปฏิบัติ และความเคร่งครัดทางศาสนา และความสัมพันธ์ภายในระบบครอบครัวและเครือญาติ งานชิ้นนี้ศึกษากลุ่ม “ผู้หญิงกำปัง” ซึ่งเป็นผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปที่มีชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในโลกของ “กำปัง” (หมู่บ้าน) มากกว่าโลกภายนอก ปากกัดตีนถีบหาเลี้ยงครอบครัว และมีการศึกษาไม่สูงนักทั้งทางสายสามัญและสายศาสนา งานชิ้นนี้ชี้ว่าท่ามกลางกระแสการตื่นตัวในศาสนาอิสลาม “ผู้หญิงกำปัง” ที่นับถืออิสลามแบบพื้นบ้าน หรือ “สายเก่า” มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงศาสนา ผ่านความมุ่งมั่นตั้งใจเรียนศาสนาเพิ่มเติม การมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด และการเป็นผู้ลงแรงในกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ทั้งนี้ ชีวิตในทางศาสนาเช่นนี้ได้ช่วยส่งเสริมให้พวกเธอมีสถานะและบทบาทที่ดีในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชนด้วย กระนั้นระบบเครือญาติและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานหลังการแต่งงานที่บ้านและชุมชนของฝ่ายหญิงก็มีส่วนอย่างมากด้วยในการกำหนดว่า ผู้หญิงที่มีสถานะในทางศาสนาจะสามารถมีสถานะในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วยหรือไม่ อย่างไรก็ดี สถานะและบทบาทของ “ผู้หญิงกำปัง” แทบไม่มีความหมายเมื่อต้องเผชิญกับอำนาจภายนอกที่เหนือกว่า ทั้งหน่วยงานด้านความมั่นคง ความทันสมัยในทางโลก ตลอดจนโครงการพัฒนาที่ส่งต่อระบบนิเวศและการเกษตร

[วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 36 ฉบับที่ 3 ปี พ.ศ. 2560]

คำสำคัญ: ผู้หญิงมุสลิม, ชายแดนใต้, อิสลาม, กระแสการตื่นตัวในอิสลาม

Religious Life and Status and Role of “Kampong Women” in a Melayu-Muslim village of Southernmost Thailand

Chalita Bundhuwong

Department of Sociology and Anthropology

Faculty of Social Sciences,

Kasetsart University

chalita.bundhuwong@gmail.com

Abstract

This research studies the relationship between religious life and economic, social, and political statuses and roles of Malay-Muslim women in southernmost Thailand. The research focuses on sources of power and agency of Malay-Muslim women consisting of religious knowledge, practices, and piousness. The studied subjects of the research are “kampong women” who are ordinary people struggling to make end meet without higher education in both general and religious ones. The research points out that amid Islamization “kampong women” who believe in traditional Islam or the so-called “old group” have played important role in nurturing Islam through their strong intention to study religion, their strict religious practice, and their support of all religious activities. This religious life provides them good economic, social, and political statuses and roles both in family and community context. However, kinship system and matrilineal settlement after marriage are also important factors determining if a woman with high religious status is able to have high economic, social, and political statuses and roles. However, the statuses and roles of “kampong women” seem to be meaningless when facing with strong powers from outside especially state security forces, modernization, and development projects with negative impacts on ecosystem and agriculture.

[Thammasat Journal, Volume 36 No.3, 2017]

Keywords: Muslim woman, southernmost Thailand, Islam, Islamization

บทนำ

งานศึกษาผู้หญิงมุสลิมในระยะหลัง ๆ ได้โต้แย้งแนวคิดที่มองผู้หญิงในฐานะผู้ถูกระงับหรือถูกครอบงำจากโครงสร้างและจากปฏิบัติการทางวาทกรรมของระบอบสังคมนิยมเป็นใหญ่ และที่มองศักยภาพกระทำการของผู้หญิงว่าต้องเป็นเรื่องการต่อต้านหรือการออกจากการครอบงำเท่านั้น งานศึกษาผู้หญิงมุสลิมในระยะหลัง ๆ ชี้ว่า เราไม่จำเป็นต้องตกอยู่ในข้อขัดแย้งระหว่างการครอบงำกับการต่อต้าน เพราะในบางสถานการณ์ตัวตนของผู้หญิงถูกสร้างขึ้นอย่างกระตือรือร้นภายใต้โครงสร้างหรือบรรทัดฐานที่ครอบงำ อันนำมาสู่ศักยภาพแห่งการกระทำการในแง่บวกทั้งในพื้นที่ส่วนตัว (ครอบครัว) และในพื้นที่สาธารณะ เพื่อต่อรองกับโครงสร้างหรือบรรทัดฐานเหล่านั้นมากกว่าที่จะต่อต้าน ทั้งนี้ สิทธิอำนาจและความชอบธรรมของการกระทำการของผู้หญิงมุสลิมมีที่มาจากปวารณาตัวเป็นผู้ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ และการมีวัตรปฏิบัติทางศาสนาที่เคร่งครัดเป็นสำคัญ (McNay, 2000, 2003)

ในงานของ Frisk (2009) การสยบยอมต่อเจตจำนงของพระเจ้าของผู้หญิงมุสลิมในประเทศมาเลเซีย ที่แสดงออกผ่านทางความตื่นตัวในการศึกษาศาสนาและความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติที่เพิ่มมากขึ้น ท่ามกลางกระแสการตื่นตัวในศาสนาอิสลามนั้น ไม่ได้หมายความว่า ผู้หญิงเป็นเหยื่อที่ถูกครอบงำหรือมีจิตสำนึกที่ผิดพลาดอันนำมาสู่การกดขี่ตัวเองภายใต้อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ตรงกันข้าม ความรู้และความเคร่งครัดทางศาสนาที่เพิ่มขึ้นกลับเป็นสิ่งที่ผู้หญิงใช้ยกระดับสถานะและบทบาทของตนในทางศาสนา ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่อำนาจของผู้ชาย เช่น การตีความคัมภีร์อัลกุรอานหรือการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของผู้ชายที่ท้าทายไปจากหลักศาสนา การเปิดชั้นเรียนศาสนาของผู้หญิงในบริเวณมัสยิด การมีครูสอนศาสนาที่เป็นเพศหญิง และการมีส่วนร่วมในตำแหน่งทางการในทางศาสนา เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Mahmood (2001, 2005) ที่ชี้ว่า คุณธรรมของอิสลามที่ปลูกฝังให้ผู้หญิงมีความละเอียดใจ ความถ่อมตัว ความอดทน และความนอบน้อมต่ออัลลอฮ์นั้น เป็นศักยภาพการกระทำการของผู้หญิงที่ต่างจากแนวทางเสรีนิยม และสิ่งเหล่านี้ได้ทำให้ผู้หญิงมีบทบาททางศาสนาและทางการเมืองในพื้นที่สาธารณะ

มุมมองของงานศึกษาข้างต้นนี้สอดคล้องกับการตีความของนักวิชาการมุสลิมสายกลางของไทยที่ชี้ว่า แท้จริงแล้วอิสลามคือศาสนาที่ปกป้องสถานภาพและศักดิ์ศรีของผู้หญิงที่โดดเด่นที่สุดในบรรดาศาสนาที่มีอยู่ในปัจจุบัน (ยูโซะ สาและ, 2557, น. 348) การเกิดขึ้นของศาสนาอิสลามได้ทำลายประเพณีการกดขี่ข่มเหงสตรีในโลกอาหรับ ที่เดิมมองว่าการมีลูกผู้หญิงเป็นสิ่งที่น่าอับอายและผู้หญิงเป็นเพียงสมบัติของผู้ชาย ที่สำคัญในอัลกุรอานได้ยกสถานะของผู้หญิงให้มีศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ทัดเทียมกับผู้ชาย (สุชาติ เศรษฐมาลินี, 2557) รวมทั้งได้ให้สิทธิเสรีภาพแก่ผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นสิทธิครอบครองทรัพย์สิน สิทธิในมรดก เสรีภาพในการซื้อขาย ตลอดจนสิทธิที่จะออกความเห็นต่อกฎหมายที่จะส่งผลกระทบต่อสังคม (ฮาฟิสสา สาและ, 2557) จากงานศึกษาผู้หญิงมุสลิมในระยะหลัง ๆ ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ผู้หญิงมุสลิมได้ใช้การตีความศาสนาในลักษณะนี้ โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า “หญิงและชายมีความเท่าเทียมกันต่อความรับผิดชอบที่มีต่ออัลลอฮ์” มาสร้างความชอบธรรมให้กับตัวตนทางศาสนาของพวกเขาภายใต้

ระบอบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ ทำให้พวกเขาสามารถโต้แย้งต่อวิถีปฏิบัติของผู้ชายที่ทำให้ผู้หญิงถูกกดขี่ และอยู่ในสถานะเสียเปรียบ ว่าเกิดจากการตีความอัลกุรอานของผู้ชายที่ไม่เป็นไปตามหลักศาสนา

ในส่วนการอธิบายผู้หญิงมุสลิมในสังคมไทยผ่านมุมมองว่าด้วยตัวตนทางศาสนาและศักยภาพ การกระทำการนั้น ส่วนหนึ่งในงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ อนุสรณ์ อุณโณ (Anusorn Unno, 2011) ได้นำเสนอถึงสถานภาพและบทบาทที่โดดเด่นในการจัดการดูแลกิจการต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและทางสังคมในบริบทครอบครัว เครือญาติ และชุมชนของผู้หญิงชาวบ้านมลายูมุสลิมในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดชายแดนภาคใต้ อนุสรณ์ระบุว่าแหล่งที่มาของสิทธิอำนาจเหนือกิจการเหล่านี้ของผู้หญิง มาจากการที่พวกเธอมีความเคร่งครัดในศาสนา ไม่ว่าจะเป็นความหมั่นเพียรในการศึกษาศาสนา การทำบุญ และการมีวัตรปฏิบัติที่ไม่ขาดตกบกพร่อง อนุสรณ์ชี้ว่าผู้หญิงมุสลิมกลุ่มนี้แตกต่างจากผู้หญิงมุสลิมที่ Frisk ศึกษา ตรงที่พวกเธอไม่ได้เป็นชนชั้นกลางในเมืองที่มีการศึกษาสูง และไม่ได้ละทิ้งชีวิตการทำงาน หรืออาชีพเพื่อมาเคลื่อนไหวทางศาสนาโดยตรง ตรงกันข้ามผู้หญิงชาวบ้านมลายูมุสลิมในงานของ อนุสรณ์ แทบไม่ได้รับการศึกษาในทางศาสนาหรือในสายสามัญมาก่อน อีกทั้งพวกเธอก็ไม่ได้พยายามจะเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ทางศาสนาแบบทางการที่ครอบครองโดยผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นการมีตำแหน่งทางการในทางศาสนา การร่วมขบวนการเผยแพร่ศาสนา การใช้พื้นที่ในมัสยิด ตรงกันข้าม ตัวตนและการกระทำทางศาสนาของผู้หญิงชาวบ้านมุสลิมชายแดนใต้กลับเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในบริบทของครอบครัว เครือญาติ และชุมชน สัมพันธ์กับความรับผิดชอบและการทำมาหากิน โดยไม่ได้แยกเรื่องทางศาสนากับเรื่องทางโลกออกจากกัน อย่างไรก็ตาม อนุสรณ์ได้ชี้ว่า ตัวตนและการกระทำทางศาสนาของผู้หญิงชาวบ้านมลายูได้รับการยอมรับในแวดวงที่จำกัด เฉพาะในหมู่คนซึ่งมีการรับรู้และยอมรับอำนาจของอัลลอฮ์ในแบบเดียวกันเท่านั้น สำหรับผู้ที่เป็นมุสลิมสายอื่น เช่น สายใหม่ สายดาวะห์ ที่มีการตีความ คำสอนศาสนาที่แตกต่างกันไป มองพวกเธอว่าเป็นผู้ที่ยังขาดความรู้ที่ถูกต้องทางศาสนาและไม่ได้ยอมรับตัวตนทางศาสนาและสิทธิอำนาจจากอัลลอฮ์ของพวกเธอ ขณะที่คนนอกศาสนา เช่น เจ้าหน้าที่รัฐชาวไทยพุทธ หรือชาวไทยเชื้อสายจีน ซึ่งไม่ได้รับรู้ถึงสิทธิอำนาจใด ๆ ของอัลลอฮ์ ก็มองผู้หญิงที่เคร่งครัดทางศาสนาเหล่านี้ว่าเป็นเพียงแค่ชาวบ้านนอกธรรมด ๆ เท่านั้น

เช่นเดียวกับงานของวิภาวี พงษ์ปิ่น (2555) ที่ศึกษากลุ่ม “ยุวมุสลิมมะห์” (ผู้หญิงวัยรุ่นมุสลิม) ในแถบจังหวัดสมุทรปราการที่เป็นสมาชิก “กลุ่มยุวมุสลิมบ้านริมน้ำ” ซึ่งเป็นกลุ่มเยาวชนที่มารวมตัวกันแบบจิตอาสาและใช้พลังทางศาสนาขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ งานของวิภาวีเป็นไปในทิศทางเดียวกับงานชิ้นอื่น ๆ ที่กล่าวถึงมาแล้วก่อนหน้านี้ ที่ชี้ว่าวัตรปฏิบัติทางศาสนาที่ครบถ้วนต่อเนื่องของสมาชิกกลุ่มเยาวชนมุสลิมหญิง อันเป็นการแสดงถึงการอ่อนน้อมถ่อมตนและการยอมจำนนต่ออัลลอฮ์ ได้ช่วยยกระดับตัวตนทางศาสนาของพวกเธอสู่พื้นที่ทางสังคมระดับต่าง ๆ ทั้งระดับครอบครัวที่สามารถต่อรองกับพ่อแม่ และในระดับชุมชนที่สามารถต่อรองกับกลุ่มผู้ชายที่เดิมมีบทบาทหลักในกิจการต่าง ๆ อนึ่ง สิ่งที่น่าสนใจที่เพิ่มเติมขึ้นมาในงานชิ้นนี้ก็คือ วิภาวีได้เชื่อมโยงศักยภาพการเป็นผู้กระทำทางศาสนาของยุวมุสลิมมะห์เข้ากับภาวะความเป็นสมัยใหม่ อันได้แก่ เทคโนโลยีการสื่อสารที่ช่วยให้เข้าถึงความรู้ วัฒนธรรมบริโภค และความทันสมัย และวิถีคิดแบบประชาธิปไตยและเสรีภาพ ในฐานะปัจจัยที่ถูกหยิบมา

ผสมผสานเพื่อสร้างตัวตนและพื้นที่ทางศาสนาใหม่ ๆ ให้ผู้หญิง เช่น พื้นที่ออนไลน์ สร้างชุมชนในจินตนาการที่ขยายขอบเขตเชื่อมโยงตนเองของยุวมุสลิมมะห์เข้ากับกระแสอิสลามมาตุวัตรในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลก

จากงานศึกษาหญิงมุสลิมข้างต้น เมื่อย้อนกลับมาของผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จะพบว่า ผู้หญิงชนชั้นกลางหรือปัญญาชนมุสลิม ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความรู้ทางศาสนา ได้มีบทบาทสำคัญในทางศาสนาในการเรียกร้องสิทธิต่อรัฐไทยในการปฏิบัติตามหลักการศาสนา โดยเฉพาะสิทธิในการคลุมฮิญาบ รวมทั้งมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ในหมู่ผู้หญิงมุสลิมเกี่ยวกับสถานะของเพศหญิงในการดำรงตน สืบทอด และสร้างประชาชาติมุสลิม ผู้หญิงกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็น “สายหวนคืนสู่มูสลิม” ที่เน้นการฟื้นฟูอิสลามอย่างเคร่งครัด และ “สายปฏิรูป” ที่เน้นการฟื้นฟูอิสลามแบบไม่สุดโต่งและสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ผู้หญิงมุสลิมส่วนใหญ่ของพื้นที่ชายแดนใต้เป็นเพียงชาวบ้านทั่วไปที่เป็นมุสลิมสายจารีตหรือนับถืออิสลามแบบพื้นบ้านหรือที่เรียกกันว่า “สายเก่า” ที่มักมีฐานะไม่สู้ดี ต้องทำงานเลี้ยงครอบครัว มีโอกาสเรียนศาสนาน้อย (อัมพร หมาดเด็น, 2557)

บทบาทที่โดดเด่นอีกประการของผู้หญิงมลายูมุสลิมชายแดนใต้ที่เชื่อมโยงและวางอยู่บนฐานของการตีความศาสนาอิสลามโดยผู้หญิงเองเป็นอย่างมากก็คือ บทบาทในภาคประชาสังคม ทั้งนี้ ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ขยายตัวอย่างมากท่ามกลางสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา (สุโรณี สายนัย, 2557; ฮาฟิสสา สาและ, 2557) สำหรับผู้หญิงมุสลิมที่เผชิญกับความสูญเสียจากภาวะสงครามหรือการสู้รบในที่ต่าง ๆ ในโลกนี้ อิสลามคือสิ่งที่ช่วยให้พวกเขาผ่านความเศร้า ความโดดเดี่ยว และความวิตกกังวลจากการพลัดพรากจากสมาชิกในครอบครัวและคนที่รักได้ อิสลามช่วยให้สามารถดำเนินชีวิตประจำวันต่อไปได้ โดยมองความลำบากที่ได้รับว่าเป็นบททดสอบของพระเจ้า เช่นในงานของ (McMichael Celia, 2002) สำหรับผู้หญิงมลายูมุสลิมชายแดนใต้ นอกจากศาสนาจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างความเข้มแข็งให้กับการสูญเสียสามีหรือลูกชายจากสถานการณ์ความไม่สงบแล้ว ศาสนายังช่วยให้ก้าวพ้นความกลัวจากการถูกติดตามจับตาดูจากฝ่ายความมั่นคงของรัฐและความอายจากการถูกมองในแง่ร้ายจากสังคมรอบข้าง หรือจากการถูกกล่าวหาจากสื่อกระแสหลักว่าเป็นครอบครัว “โจไรใต้” พวกเขาได้ลุกขึ้นมาทำงานในภาคประชาสังคม อันเป็นการเปลี่ยนสถานะจากเหยื่อมาเป็นผู้เยียวยาและส่งเสริมสันติภาพ คอยให้ความช่วยเหลือแก่ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบรายอื่น ๆ ต่อไป

ทั้งนี้ แม้อิสลามเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างชายและหญิง โดยมอบหมายให้ผู้ชายเป็นผู้นำและผู้หญิงเป็นผู้ดูแลครอบครัวและบ้านเรือน แต่ในกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ สถานการณ์ความรุนแรงทำให้ผู้ชายบางส่วนเสียชีวิต สูญหาย ถูกจับกุมคุมขัง และถูกจำกัดบทบาททางสังคม ส่งผลทำให้ผู้หญิงต้องขึ้นมาทำงานทางสังคมการเมืองในที่สาธารณะแทนผู้ชาย ผู้หญิงเหล่านี้มักวิตกกังวลกับการที่ต้องออกมาทำงานนอกบ้านหรือต้องทำงานปะปนกับผู้ชาย (ดูตัวอย่างในงานของ ธิญญธร สายปัญญา, 2555) อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงเหล่านี้ได้อธิบายว่า แท้จริงแล้วศาสนาอิสลามไม่ได้ปิดกั้นการทำงานเพื่อสร้างสรรค์สังคมและการทำงานนอกบ้านของฝ่ายหญิง เพียงแต่ผู้หญิงต้องเน้นการดูแลสมาชิกในครอบครัว คือ ลูกและสามีก่อนในฐานะงานหลัก อีกทั้งงานนอกบ้านที่ทำได้ไม่ต้องขัดต่อหลักทางศาสนา น่าสนใจว่าในขณะที่มีการตีความว่าศาสนาอิสลามส่งเสริมสิทธิของผู้หญิง ในอีกด้านหนึ่ง

ก็คือ การชี้ว่าวัฒนธรรมลายดูเดิมเป็นวัฒนธรรมที่มีความรุนแรงและกดขี่ผู้หญิง โดยบังคับให้ผู้หญิงต้องอยู่กับบ้านและมีชีวิตอยู่กับการรับผิดชอบกิจการภายในบ้านและการดูแลบุตรเท่านั้น (สุไรณี สายนุ้ย, 2557; Amporn Madden, 2006) ขณะที่ในวิถีปฏิบัติของความสัมพันธ์ระหว่างเพศของสามีภรรยาในวัฒนธรรมที่ยังอยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของเพศชาย (อัลญาน์ สมุห์เสนาโต) มุมมองนี้นำมาสู่ข้อสรุปที่ว่าเมื่อร่องรอยจากวัฒนธรรมเดิมผสมกับสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ ก็ยิ่งทำให้ผู้หญิงมลายูมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีสถานะที่ยากลำบากมากยิ่งขึ้น

จากสภาพการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าเมื่อพูดถึงตัวตนและศักยภาพการกระทำของผู้หญิงมลายูมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่วนใหญ่จะหมายถึงเฉพาะผู้หญิงมลายูมุสลิมชนชั้นกลางหรือปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาแบบเป็นทางการทั้งในสายสามัญและในสายศาสนาในระดับสูงและมีบทบาทสำคัญในงานทางศาสนา ตลอดจนผู้หญิงที่ทำงานในภาคประชาสังคม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีความคุ้นเคยกับภาวะความทันสมัยและโลกกว้าง ทั้งนี้ ที่ผ่านมายังไม่ค่อยมีงานศึกษาในส่วนของ “ผู้หญิงกำปง” มากนัก “ผู้หญิงกำปง” ในที่นี้หมายถึง ผู้หญิงที่เป็นชาวบ้าน มีชีวิตหลักส่วนใหญ่อยู่ใน “กำปง” (หมู่บ้าน) มากกว่าโลกภายนอก ส่วนใหญ่อยู่ในวัยตั้งแต่สามสิบต้น ๆ ไปจนถึงวัยกลางคนและสูงอายุ พวกเขาไม่ได้รับการศึกษามากนัก น้อยรายที่เรียนจบชั้น ม.3 หรือ ม.6 ไม่ได้อยู่ในแวดวงของปัญญาชนหรือภาคประชาสังคม อาจจัดได้ว่าเป็นชนชั้นกลางระดับล่างหรือชนชั้นล่าง พวกเขาต้องปากกัดตีนถีบหาเลี้ยงครอบครัว ทำงานทั้งในภาคเกษตร ค้าขาย และรับจ้าง¹ ที่สำคัญ “ผู้หญิงกำปง” เหล่านี้เป็นมุสลิมจารีตที่นับถืออิสลามแบบพื้นบ้าน หรือ “สายเก่า” ที่มีวัตรปฏิบัติที่อาจถูกมองจากมุสลิมสายอื่น ๆ ได้ว่ายังไม่ถูกต้องตามหลักการศาสนาที่แท้จริง ไม่ว่าจะพวกเขาจะพากเพียรเล่าเรียนฝึกฝนทางศาสนามากเท่าใดก็ตาม ในงานศึกษาที่เคยมีมา หากจะกล่าวถึง “ผู้หญิงกำปง” อยู่บ้างก็มักจะกล่าวถึงในแง่ของการถูกกดทับรังแกจากวัฒนธรรมเดิมเป็นหลัก โดยไม่ได้ชี้ถึงการสร้างตัวตนและการต่อรองของพวกเขาที่วางอยู่บนฐานของศาสนา “แบบบ้าน ๆ” ที่ดำเนินไปอย่างสัมพันธ์กับเงื่อนไขอื่น ๆ ภายนอก อันได้แก่ โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของภูมิภาคชายแดนภาคใต้ ตลอดจนความรุนแรงและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน รวมทั้งการเกิดขึ้นของกระแสการตื่นตัวในศาสนาอิสลาม

นอกจากนั้น ในงานศึกษาว่าตัวตนและศักยภาพการกระทำของผู้หญิงมุสลิมที่ผ่านมาก็ยังไม่ค่อยมีการเชื่อมโยงระหว่างสถานะทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิต และการครอบครองปัจจัยการผลิตเข้ากับสถานะในทางศาสนาของผู้หญิง งานศึกษาที่กล่าวถึงไปแล้วข้างต้นมักมองว่าตัวตนและบทบาทผู้หญิงในทางศาสนาที่เพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการที่ผู้หญิงศึกษาศาสนามากขึ้นและมีวัตรปฏิบัติทางศาสนา

¹ ใน “กำปง” มีผู้คนที่หลากหลาย “ผู้หญิงกำปง” ตามนิยามของบทความนี้ก็จะเป็นกลุ่มหนึ่งในนั้น คนบางส่วนในกำปงก็อาจเรียกคนอื่น ๆ ว่าเป็น “ออแฮร์กำปง” (คนบ้าน ๆ) ได้ โดยที่ตัวเองไม่ได้รู้สึกว่าเป็น “ออแฮร์กำปง” ไปด้วย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่เป็นลูกเป็นหลานของ “ผู้หญิงกำปง” ที่มักได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน ไม่ว่าจะเรียนโรงเรียนรัฐบาลหรือโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และมีความคุ้นเคยกับความทันสมัยหรือภาวะสมัยใหม่มากกว่า “ออแฮร์กำปง” โดยทั่วไป

ที่เคร่งครัดขึ้น ได้ช่วยเพิ่มอำนาจของผู้หญิงในมิติอื่น ๆ ในบริบทครอบครัว ชุมชน และสังคม อย่างไรก็ตาม องค์กรที่ตัวตนและบทบาททางศาสนาอาจไม่ได้เป็นแหล่งที่มาเพียงแหล่งเดียวของอำนาจและศักยภาพในการกระทำการในด้านอื่น ๆ ของผู้หญิงมลายูมุสลิมก็ได้ บทความชิ้นนี้เสนอให้พิจารณาสถานะและบทบาทของผู้หญิงในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเป็นผู้ควบคุมหรือเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตอย่างที่ดิน หรือการมีบทบาทเป็นผู้หารายได้เลี้ยงครอบครัว ว่ามีส่วนสำคัญควบคู่ไปกับความรู้และความเคร่งครัดทางศาสนาที่จะทำให้อำนาจของผู้หญิงในบริบทครัวเรือน ชุมชน และสังคมได้รับการยอมรับ เช่นเดียวกับระบบครอบครัว เครือญาติ และการตั้งถิ่นฐานหลังการแต่งงาน ที่ทำให้ตัวตนและสถานะในทางศาสนาของผู้หญิงมีผลต่อการเพิ่มสถานะและบทบาททางสังคมการเมืองอื่น ๆ ทั้งนี้ การเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตของผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดิน เกิดขึ้นได้เฉพาะในระบบครอบครัวแบบมาตาลัย ที่หมายถึงการสืบทอดมรดกผ่านลูกผู้หญิงและการย้ายมาอยู่บ้านฝ่ายหญิงหลังการแต่งงาน ทำให้คู่แต่งงานต้องใช้ชีวิตหลังการแต่งงานในวงล้อมของเครือญาติฝ่ายหญิง ซึ่งข้อดีอย่างหนึ่งก็คือ ทำให้ยากที่จะเกิดการกดขี่ภรรยาหรือทำร้ายภรรยาโดยสามี

อีกประเด็นที่บทความชิ้นนี้ต้องการเสนอให้พิจารณาก็คือ ตัวตนทางศาสนาของ “ผู้หญิงกำบัง” สัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกอย่างมากด้วย แม้วัตรปฏิบัติทางศาสนาที่เคร่งครัดช่วยให้พวกเธอหลายคนมีสถานะและบทบาทสำคัญในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในสังคมรอบตัว รวมทั้งมีอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ แต่สถานะที่วุ่นวายนี้แทบไม่มีความหมายเลยเมื่อพวกเธอต้องเผชิญกับโลกภายนอก ทั้งนี้ Anusorn Unno (2011) ชี้ว่า ตัวตนทางศาสนาของผู้หญิงชาวบ้านมลายูมุสลิมแทบไม่ได้ถูกรับรู้หรือยอมรับจากคนนอกศาสนา และแม้แต่ชาวมลายูมุสลิมด้วยกันที่เป็นมุสลิมสายอื่น อย่างไรก็ตาม Anusorn ไม่ได้ระบุว่าท่ามกลางสถานการณ์ความไม่สงบ ตัวตนและศักยภาพในการกระทำการในมิติต่าง ๆ ของผู้หญิงชาวบ้านมุสลิมที่มีที่มาจากส่วนหนึ่งมาจากการวัตรปฏิบัติทางศาสนา จะยังคงมีสถานะอย่างไร โดยเฉพาะเมื่อต้องสัมพันธ์กับอำนาจของรัฐไทยผ่านเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงที่มาปฏิบัติการในพื้นที่และบ้างมีการบุกรุกคุกคามพวกเธอและครอบครัว

บทความนี้นอกจากบ่งชี้ว่าด้วยความเป็นมาและความมุ่งหมายของบทความแล้ว ยังประกอบไปด้วยอีก 6 ส่วน คือ สภาพทั่วไปของ “กำบัง” หรือหมู่บ้านที่ศึกษา ที่ใช้ชื่อสมมุติว่า “กำบังซาตู” ทั้งในด้านเศรษฐกิจการทำมาหากินและในด้านสังคมในฐานะที่เป็นชุมชนมุสลิม ส่วนต่อมามีว่าด้วยชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิงในหมู่บ้าน ถัดมาก็คือว่าด้วยชีวิตทางศาสนา ซึ่งจะบรรยายให้เห็นถึงวัตรปฏิบัติทางศาสนาและการเรียนศาสนาของพวกเธอ รวมทั้งบทบาทเบื้องหลังที่ “กันครัว” ของผู้หญิงในกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เนื้อหาส่วนนี้ยังว่าด้วยบทบาทผู้หญิงกับการฟื้นฟูและสืบทอดศาสนา โดยจะยกตัวอย่างจากชีวิตของผู้หญิง 3 คนที่มีบทบาทสำคัญยิ่งนี้ ส่วนถัดมาว่าด้วยตัวตนทางศาสนากับสถานะและบทบาทในกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของผู้หญิง และส่วนสุดท้ายว่าด้วยความเป็นไปของผู้หญิงท่ามกลางเงื่อนไขจากภายนอกที่ทำนายและยากแก่การต่อรองรับมือ

สภาพทั่วไปของกำปงซาตู

1. สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน

กำปงซาตูเป็นชุมชนชาวมลายูมุสลิมขนาด 350 ครัวเรือน ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มตอนกลางของลุ่มน้ำสายบุรีในเขตจังหวัดปัตตานี เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศพรุขนาดใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยบึง หนองน้ำ ป่าละเมาะ ป่าพรุ พุงหญ้า ที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบ และเนินเขา

กำปงซาตูอยู่ห่างจากทั้งตัวเมืองยะลาและปัตตานีราว 30-40 กิโลเมตร มีการคมนาคมสะดวกและอยู่ใกล้ศูนย์กลางตลาดในอำเภอ ส่วนราชการ โรงเรียนมัธยม โรงพยาบาล รวมทั้งอยู่ใกล้ค่ายทหารหลายค่ายที่เพิ่งเข้ามาตั้งฐานในพื้นที่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ทั้งนี้ ชาวกำปงซาตูไม่ต่างจากผู้คนในหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตชายแดนใต้ที่ต้องมีชีวิตอยู่ท่ามกลางความไม่สงบ ตลอดช่วงระยะเวลาสิบกว่าปีที่ผ่านมา มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้านหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการบุกเข้าตรวจค้นบ้านและสถานศึกษาเอกชน มีการจับกุมผู้ต้องสงสัยโดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง รวมทั้งมีเหตุการณ์ยิงคนจนบาดเจ็บและ/หรือเสียชีวิตอย่างต่อเนื่อง โดยในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2547-2559 มีเหตุการณ์ยิงเกิดขึ้น 23 ครั้ง มีผู้เสียชีวิต 26 ราย และเมื่อกลางปี พ.ศ. 2560 เกิดเหตุการณ์ลอบวางระเบิดในทุ่งในเขตหมู่บ้าน ส่งผลให้ทหารพรานที่กำลึงลาดตระเวนเสียชีวิต 5 นาย

ในด้านการประกอบอาชีพ ชาวกำปงซาตูทำเกษตรหลากหลายแบบตามองค์ประกอบของระบบนิเวศ ทั้งทำประมง เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ แต่กระนั้นฐานเกษตรที่สำคัญของชุมชนก็คือ ยางพารา ไม้ดูเหิน ๆ กำปงซาตูจะมีความเป็น “หมู่บ้านชนบท” หรือ “ชุมชนเกษตร” สูง แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่กลับมีรายได้จากการทำงานรับจ้างหรืออาชีพนอกภาคเกษตรอย่างสำคัญ โดยเฉพาะครัวเรือนไร้ที่ดินหรือมีที่ดินการเกษตรน้อย อาชีพนอกภาคเกษตรมีทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ในหมู่บ้านก็คือการเป็นแรงงานรับจ้างรายวันและค้าขาย ซึ่งส่วนใหญ่ขายกับข้าวสด อาหาร และของชำ ซึ่งอาชีพเหล่านี้ในหมู่บ้านมีข้อจำกัดตรงที่คนในหมู่บ้านมีกำลังซื้อน้อย ทำให้แทบไม่มีการสะสมทุนหรือขยายฐานะของคนงานหรือผู้ประกอบการในหมู่บ้านเลย

ส่วนการทำงานนอกหมู่บ้าน มีคนรุ่นหนุ่มสาวไปทำงานที่ประเทศมาเลเซียกันมาก ส่วนใหญ่ทำงานในร้านอาหาร (ที่เรียกกันว่า “ร้านต้มยำกุ้ง”) และมีบางส่วนเป็นแรงงานในสวนยางหรือสวนปาล์ม น้ำมันขนาดใหญ่ที่นั่น การไปทำงานในประเทศมาเลเซียมีมาไม่ต่ำกว่า 30 ปีแล้ว ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อให้มีรายได้เพียงพอแก่การดำรงชีพ ไม่ถึงขั้นเพียงพอสำหรับการสะสมทุนหรือการตั้งตัว น่าสนใจว่างานนอกภาคเกษตรที่เพิ่มมาตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2547 ก็คือ การเป็นลูกจ้างรัฐ อันเป็นผลมาจากการทุ่มงบประมาณจำนวนมหาศาลของรัฐไทยลงมาในพื้นที่ชายแดนภาคใต้เพื่อรักษาความสงบ อันนำมาสู่การจ้างงานโดยหน่วยงานรัฐเป็นจำนวนมาก บางครัวเรือนถึงกับมีรายได้หลักทั้งหมดมาจากการเป็นลูกจ้างรัฐเพียงแหล่งเดียว ตำแหน่งงานของรัฐมีทั้งที่เป็นงานที่ถาวรมั่นคง เช่น ครู อาสาสมัครรักษาดินแดน (อส.) ลูกจ้างประจำของหน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อันเป็นตำแหน่งสำหรับ คนมีวุฒิ

การศึกษาระดับ ปวช. และ ปวส. ขึ้นไป และตำแหน่งชั่วคราวสำหรับคนที่ไม่มีหรือมีวุฒิการศึกษาน้อย เช่น แม่บ้าน คนสวน คนเก็บขยะ

2. กำปงซาตุในฐานะชุมชนมุสลิม

กำปงซาตุก็มีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนมุสลิมอื่น ๆ ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ปัจจุบัน ที่นอกจากวัตรปฏิบัติตามหลัก 5 ประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การละหมาดห้าเวลาและการถือศีลอด ในช่วงเดือนรอมฎอนแล้ว ศาสนากับชีวิตทางสังคมและชีวิตประจำวันเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก กิจกรรมทางศาสนาเกิดขึ้นตลอดเวลาทั้งในระดับชุมชน ระดับกลุ่มหรือหอย่อมบ้าน และระดับครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นการร่วมกันบวงรณะมัสยิด การระดมทุนเพื่อกิจกรรมทางศาสนา การจัดค่ายธรรมะสำหรับเด็กเยาวชน การจัดงานรำลึกเนื่องในวันคล้ายวันเกิดท่านนบี (เมาลิด) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมชั้นเรียนทางศาสนา ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่ชั้นเรียนสำหรับเด็กเล็กไปจนถึงสำหรับคนแก่ที่ไม่เคยมีความรู้ทางศาสนามาก่อน ทั้งแบบที่เป็นทางการและแบบที่ไม่เป็นทางการ โดยแบบหลังนี้เป็นการจัดการเรียนการสอนกันเองในหมู่ชาวบ้าน โดยเฉพาะในหมู่ผู้หญิง (รายละเอียดในหัวข้อถัดไป) ส่วนผู้ชายมักเน้นการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาแบบทางการทั้งในชุมชนและนอกชุมชน เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมการเผยแพร่และเรียนรู้ศาสนา (ดาวะห์)

อนึ่ง ความเป็นมุสลิมที่เคร่งครัดและชีวิตทางศาสนาที่เข้มข้นที่ว่ามานี้ไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่มาตั้งแต่อดีต แต่เดิมนั้นอิสลามที่กำปงซาตุถูกปฏิบัติแบบไม่เคร่งครัดเข้มงวดนัก คนในรุ่นที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปี ขึ้นไป จำนวนมากไม่เคยเรียนศาสนามาก่อน พวกเขาแทบไม่มีความรู้ทางศาสนาเนื่องจากไม่มีโอกาสที่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ ที่พอจะเดินทางไปเรียนได้ อีกทั้งในอดีตที่ไม่ไกล (ประมาณ 30 ปีก่อน) ผู้คนก็ยังปฏิบัติในสิ่งที่ เป็นข้อห้ามทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการละเล่นมหรสพ ดนตรี การกินน้ำตาลเมา การเล่นการพนันในงานรื่นเริง เช่นเดียวกับการคลุมฮิญาบของผู้หญิงที่ก็ไม่มีความเคร่งครัด คลุมบ้างไม่คลุมบ้าง อาจกล่าวได้ว่า สำหรับชาวกำปงซาตุนั้นเดิมอิสลามยังคลุมเครือห่างไกลจากชีวิต ดังที่บางคนกล่าวว่าในเวลานั้นพวกตน “ยังไม่มีความรู้ทางศาสนา ไม่รู้ว่าอะไรถูก อะไรผิด ตามศาสนา”

อย่างไรก็ดี ความไม่เคร่งครัดดังที่กล่าวมานี้ค่อย ๆ หดไปเนื่องจากการมาถึงของกระแสการตื่นตัวในศาสนาอิสลามในระดับสากล ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามาของแนวทางอิสลาม “สายใหม่” การแพร่หลายมากขึ้นของกลุ่มเผยแพร่ศาสนาดาวะห์ที่ดัดลีสุม รวมทั้งการที่มีคนรุ่นใหม่สำเร็จการศึกษา ระดับสูงทางศาสนาจากประเทศในแถบตะวันออกกลางเพิ่มมากขึ้น โดยคนเหล่านี้ได้กลับมาทำงานด้านการศึกษาศาสนาในประเทศไทย จำนวนมากเป็นบาอหรืออูสตาส (ครู) ตามปอเนาะหรือโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม กระแสเหล่านี้ส่งผลทำให้การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเคร่งครัดตามแนวทางอิสลามได้รับการเน้นย้ำและกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เกิดขึ้นที่กำปงซาตุด้วยเช่นเดียวกัน แม้อาจจะช้ากว่าและเกิดในระดับความเข้มข้นที่น้อยกว่าที่อื่น เนื่องจากไม่ได้มีใครในชุมชนที่เรียนจบจากประเทศตะวันออกกลางโดยตรงก็ตาม

น่าสนใจว่าความเคร่งครัดและชีวิตทางศาสนาที่เข้มข้นมากขึ้นนี้เกิดขึ้นควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมและความทันสมัย ซึ่งการขยายตัวของการคมนาคมและการมีเงินหมุนเวียนเพียงพอที่จะซื้อหายานพาหนะ ได้ทำให้ผู้คนเข้าถึงการเรียนศาสนาได้มากขึ้น ในช่วงกว่า 20 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจังหวัดชายแดนภาคใต้สามารถส่งเสียลูกหลานให้เดินทางไปเรียนยังปอเนาะ ที่มีชื่อเสียง ซึ่งมักตั้งอยู่ต่างอำเภอหรืออยู่ข้ามจังหวัดได้ ปอเนาะเหล่านี้สอนและเป็นเจ้าของโดยครูสอนศาสนาที่จบการศึกษาจากประเทศตะวันออกกลาง เมื่อนักเรียนจากปอเนาะเรียนจบก็มักกลายมาเป็นกำลังสำคัญในการเปลี่ยนให้พ่อแม่ญาติพี่น้องของตนหันมาประพฤติปฏิบัติตามแนวทางอิสลามที่ถูกต้อง ขณะที่บางรายก็กลายมาเป็นครูสอนศาสนาในชุมชน

ที่ผ่านมาชาวกำปงซาตูกำน้อยนั้นมีโอกาสได้เรียนและเข้าถึงศาสนาผ่านทางการสอนของครูสอนศาสนาสองท่าน ท่านแรก คือ ก๊ะตะ ครูสอนศาสนาผู้หญิงที่มีเด็กและผู้หญิงมาเรียนด้วยเป็นจำนวนมาก อีกท่านคือ บาบอมูซอ ชายผู้ดูแลปอเนาะขนาดเล็ก ๆ ในชุมชน ทั้งก๊ะตะและبابอมูซอเป็นคนรุ่นแรกที่มีโอกาสได้ไปเรียนศาสนายังสถานศึกษาปอเนาะที่มีชื่อเสียง ซึ่งตั้งอยู่ต่างอำเภอห่างออกไปกว่า 30 กิโลเมตร แม้ว่าทั้งสองจะไม่ได้รับการศึกษาทางศาสนาในระดับสูงนัก เมื่อเปรียบเทียบกับครูสอนศาสนาในอายุรูนราวคราวเดียวกันที่จบการศึกษาจากต่างประเทศหรือจากสถาบันการศึกษาที่เป็นทางการ แต่ในฐานะชาวบ้านธรรมดา ๆ ในท้องถิ่นห่างไกลในสมัยนั้น นี่คือการศึกษาด้านศาสนาที่ดีที่สุดที่พวกเขาสามารถเข้าถึงได้ท่ามกลางเงื่อนไขที่พอจะเอื้ออำนวย บทบาทการสอนศาสนาของทั้งสองคนทำหน้าที่เชื่อมชาวกำปงซาตูก่อน โดยเฉพาะวัยกลางคนและวัยชรา ผู้ซึ่งไม่เคยได้รับการศึกษาในทางศาสนามาก่อน รวมทั้งคนที่อยู่ชายขอบ เช่น เด็กวัยรุ่นจากครอบครัวยากจน เด็กที่เกเรติดยา ที่โดยปกติแทบจะไม่มีโอกาสได้เข้าถึงคำสอนและความรู้ของอิสลาม ให้ได้รับโอกาสนี้ นอกจากนั้น หากไม่มีการเรียนการสอนศาสนาที่ต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานนับสิบปีของก๊ะตะและبابอมูซอแล้ว ความกระตือรือร้นและความมีชีวิตชีวาในทางศาสนาของคนกำปงซาตูก็น่าจะมีไม่มากเท่าทุกวันนี้

ชีวิตผู้หญิงในกำปงซาตูก

ผู้หญิงกำปงซาตูกก็เป็นเช่นเดียวกับผู้หญิงในที่อื่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ยังมีการแต่งงานผ่านระบบพ่อแม่สื่อ และตั้งถิ่นฐานหลังการแต่งงานที่บ้านของฝ่ายหญิง อันทำให้ครอบครัวของฝ่ายหญิงได้รับประโยชน์จากการมีแรงงานในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ในกรณีที่ครอบครัวของคู่แต่งงานแยกตัวออกมาจากครอบครัวเดิม ฝ่ายหญิงหรือภรรยาก็ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินการเกษตรซึ่งเป็นมรดกตกทอดที่เธอได้รับจากครอบครัวตน หากบรรพบุรุษเดิมได้แผ้วถางจับจองที่ดินไว้มาก ลูกสาวก็จะได้รับส่วนแบ่งที่ดินมากไปด้วย นอกจากนั้น การตั้งถิ่นฐานหลังการแต่งงานในแบบนี้ก็ยังหมายถึงการที่สามีต้องมีชีวิตอยู่ท่ามกลางครอบครัวและเครือญาติของฝ่ายหญิง สภาพการณ์ที่ผู้หญิงถูกกดขี่จากชายที่เป็นสามีจึงเกิดขึ้นน้อยมาก ครอบครัวเหล่านี้มักมีชีวิตคู่แบบผัวเดียวเมียเดียว แม้ว่าศาสนาอิสลามจะอนุญาตให้มีภรรยาได้ 4 คนก็ตาม ขณะที่ผู้หญิงมีบทบาทและอำนาจตัดสินใจในกิจการของครอบครัวและในการ

ทำมาหากินมาก บางรายมีบทบาทในการลงทุนทำธุรกิจด้วย เช่น รัชชี่ผลผลิตยางพารา (ชี้ย่าง) ค้าขาย ปัจจัยการผลิตทางการเกษตรจำพวกเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย และยาปราบศัตรูพืช น่าสนใจว่าแม้แต่การสืบทอด ศาสนาก็เกิดขึ้นผ่านทางระบบการแต่งงานและครอบครัวที่ว่านี่ ดังกรณีปอเนาะที่ปัจจุบันบอบเอาะหัดดูแล อยู่ในฐานะลูกเขยนั้น เมื่อราว 30 ปีก่อน โตะอิหม่ามผู้เป็นบอบเอาะและเจ้าของปอเนาะเดิม ซึ่งในขณะนั้น มีอายุมากแล้ว ต้องการหาคนมาสืบทอดงานทางศาสนาต่อ จึงให้ลูกสาวของตนแต่งงานกับผู้ชายมีความรู้ ทางศาสนาเพื่อให้มาสืบทอดกิจการปอเนาะและเป็นผู้นำทางศาสนาของชุมชนต่อไป ซึ่งชายผู้นั้นก็คือ บอบเอาะห์ นั่นเอง

อย่างไรก็ดี ไม่ใช่ว่า “ผู้หญิงกำปง” ทุกคนจะครอบครองปัจจัยการผลิตและมีบทบาท สิทธิ และอำนาจในกิจการของครัวเรือนดังเช่นที่กล่าวมา เพราะหลายรายก็ไม่ได้มีฐานะดีและอาจไม่มีที่ดินทำกิน ที่เป็นของตนเองที่เพียงพอหรืออาจไม่มีเลย พวกเธอมีชีวิตอยู่กับการทำงานรับจ้างรายวัน เช่น รับจ้าง กรีดยาง รับจ้างเอาผ้ามาเย็บที่บ้าน รับจ้างขายของ เป็นลูกจ้างรายวันตามร้านอาหารหรือร้านก๋วยเตี๋ยว หรือค้าขายเองเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ขายขนม ของว่าง นอกจากนั้นในกำปงซาตูกียังมีผู้หญิงบางส่วนที่เป็น คนนอกและเข้ามาอยู่ในชุมชนผ่านทางระบบการแต่งงาน หลายรายเข้ามาแบบตัวคนเดียว และมักมีบทบาท ในทางเศรษฐกิจและสังคมน้อยเมื่อเทียบกับผู้หญิงที่เป็นคนดั้งเดิมของที่นี่ รวมทั้งมีฐานะทางเศรษฐกิจ ต่ำกว่าสามี และสามีอาจมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน โดยเฉพาะในกรณีที่ฝ่ายชายเป็นผู้มีสถานะทาง เศรษฐกิจดีและเป็นผู้นำทางการ

ในกำปงซาตูกียังมีผู้หญิงที่เป็นวัยรุ่นและคนรุ่นใหม่อยู่จำนวนมากที่มีชีวิตแตกต่างจากผู้หญิง วัยกลางคน ซึ่งคนกลุ่มหลังนี้จะมีชีวิตอยู่ในโลกแบบกำปงมากกว่าโลกภายนอก ส่วนใหญ่แทบไม่เคย ออกมาเรียนหรือทำงานข้างนอก ส่วนคนรุ่นใหม่ซึ่งที่จริงก็คือลูกหลานของผู้หญิงกำปงวัยกลางคน มักได้รับการศึกษาในระบบ โดยหลังจากเรียนจบชั้นประถมศึกษาแล้ว บางส่วนเรียนต่อในระดับมัธยม สายสามัญของโรงเรียนรัฐบาล และบางส่วนเรียนต่อในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เมื่อจบชั้นมัธยม บางคนก็เรียนต่อในระดับปริญญาตรี มีทั้งเรียนที่มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี รวมทั้งที่ขึ้นมาเรียนมหาวิทยาลัยรามคำแหงที่กรุงเทพฯ เมื่อเรียนจบก็มักทำงาน นอกภาคเกษตร เช่น ทำงานตามห้างร้านและบริษัทเอกชนต่าง ๆ รวมทั้งตามหน่วยงานภาครัฐ ทั้งที่เป็น งานประจำและงานชั่วคราว ผู้หญิงรุ่นใหม่เหล่านี้ใช้ชีวิตอยู่ในโลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นโลกและสังคมของ การทำงาน ไม่ใช่ชีวิตที่ผูกติดกับโลกของหมู่บ้านแบบดั้งเดิม

น่าสนใจว่าผู้หญิงรุ่นใหม่หลายรายที่เรียนจบในระดับมัธยมปลายจากโรงเรียนเอกชนสอน ศาสนาอิสลาม เลือกที่จะเรียนศาสนาต่อให้จบในระดับ 10 โดยอาจไม่เรียนต่อในระดับปริญญาตรี และ จากนั้นพวกเธอก็กลับมาใช้ชีวิตและทำมาหากินทางการเกษตรกับครอบครัว จากนั้นก็แต่งงานและ ดำรงชีวิตในกำปงต่อไป ขณะที่บางส่วนหลังจากเรียนจบศาสนาในระดับ 10 อาจเรียนต่อในระดับ มหาวิทยาลัยในปีถัดไป แต่ทั้งนี้ ก็มีผู้หญิงรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยที่ออกจากโรงเรียนกลางคัน โดยเรียนไม่จบ แม้แต่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น บางคนแต่งงานและมีลูกตั้งแต่อายุน้อย บางคนออกไปทำงานรับจ้างที่ ประเทศมาเลเซียหรือตามเมืองใหญ่ เช่น หาดใหญ่ กรุงเทพฯ

นอกจากนั้นในกำแพงก็ยังมีผู้สูงอายุผู้หญิงอยู่มากด้วย พวกเขามีสถานะเป็นย่าเป็นยาย อาศัยอยู่ครัวเรือนเดียวกับลูกหลาน หลายรายที่อายุมากกว่า 70 ปี แต่ยังทำงานได้อย่างแข็งขัน เช่น ปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงวัว ทำปลาต้ม กรีดยาง ดำนา เกี่ยวข้าว ผู้สูงอายุเหล่านี้มักอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ เพราะแทบไม่ได้เข้าโรงเรียน และที่สำคัญไม่ได้เรียนทางศาสนามาก่อน เนื่องจากในสมัยก่อนการเข้าถึงการเรียนศาสนายังทำได้ยากและความเคร่งครัดเข้มข้นในทางศาสนาอิสลามก็ยังมีไม่มากนัก

“ผู้หญิงกำแพง” กับชีวิตทางศาสนา

1. กิจกรรมทางศาสนาของผู้หญิง

1.1 การปฏิบัติตามข้อกำหนดทางศาสนา

“ผู้หญิงกำแพง” มีความศรัทธาต่ออัลลอฮ์อย่างเต็มเปี่ยมตามแนวทางของศาสนาในแบบที่พวกเธอยึดถือ ซึ่งเป็น “อิสลามสายจารีต” หรือ “อิสลามสายเก่า” แม้พวกเธอจะไม่สามารถปฏิบัติตามที่ศาสนากำหนดได้ทุกประการ เช่น ส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสไปประกอบพิธีฮัจญ์ เนื่องจากไม่มีเงินพอ แต่ในเรื่องอื่น ๆ แล้วนั้น ชีวิตของพวกเธอกับศาสนาแยกกันไม่ออก ที่สำคัญ ผู้หญิงกำแพงคือกลุ่มคนที่มีวิถีปฏิบัติตามข้อกำหนดทางศาสนาที่เห็นเด่นชัดในชีวิตหมู่บ้าน ในขณะที่สำหรับผู้หญิงที่เป็นคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีชีวิตสัมพันธ์กับโลกภายนอกมาก เป็นการยากที่เธอจะทราบได้ว่าในขณะที่ทำงานหรือใช้ชีวิตนอกกำแพง พวกเธอปฏิบัติตามข้อกำหนดทางศาสนาเคร่งครัดแค่ไหน สำหรับ “ผู้หญิงกำแพง” ข้อปฏิบัติพื้นฐาน เช่น การละหมาด วันละห้าเวลาเป็นสิ่งที่ไม่มีขาด ตารางเวลาทำงานในเรือสวนไร่นาของพวกเธอก็ถูกกำหนดให้สะดวกต่อการกลับมาละหมาดที่บ้านได้ทันเวลา ส่วนในกรณีที่ทำไม่ทัน พวกเธอก็จะเตรียมอุปกรณ์การละหมาดและน้ำละหมาดไว้ในนาหรือในสวนยางด้วย

ขณะที่ข้อปฏิบัติอื่น ๆ ก็เป็นไปตามหลักศาสนาอย่าเคร่งครัด มีการแต่งกายโดยคลุมศีรษะ (ฮิญาบ) อยู่ตลอดเวลา และหลายปีมานี้มีความนิยมฝึกให้ลูกหลานคุ้นชินกับการสวมผ้าคลุมศีรษะตั้งแต่วัยเล็กมาก ๆ อายุ 1-2 ขวบ อย่างไรก็ตาม ลักษณะการคลุมศีรษะของผู้หญิงแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน “ผู้หญิงกำแพง” วัยกลางคนนิยมสวมผ้าคลุมที่เย็บสำเร็จรูปแบบสวมหัว ผืนใหญ่ปกคลุมไหล่และแขนได้มิดชิด สีสันทันไม่ฉูดฉาด น่าสนใจว่าแทบไม่มีใครที่สวมผ้าคลุมหน้าด้วย ยกเว้นบางรายที่มีความแตกต่างจากผู้หญิงชาวบ้านทั่วไป อย่างภรรยาของนายกองค์การบริหารส่วนตำบล (นายก อบต.) ซึ่งผู้หญิงคนอื่นอธิบายต่อผู้เขียนว่า “เค้าเรียนทางศาสนามาเยอะ จึงคลุมหน้า” หากเป็นวัยรุ่นหรือคนทำงานมักสวมผ้าคลุมศีรษะผืนเล็กลงในแนวแฟชั่น หากทำงานในหน่วยงานที่มีเครื่องแบบก็จะสวมผ้าคลุมศีรษะร่วมกับเครื่องแบบหรือการสวมกางเกงและมีการแต่งหน้า ซึ่งสำหรับหญิงชาวบ้านทั่วไปแล้วนั้นการสวมกางเกงและการแต่งหน้าเป็นสิ่งที่พวกเธอไม่คุ้นเคย

“ผู้หญิงกำแพง” มีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนาอยู่ตลอดเวลาและตลอดทั้งปี นอกจากการเรียนศาสนาซึ่งถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักแล้วนั้น (ซึ่งจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในหัวข้อถัดไป) ยังมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญทางศาสนา เช่น ในช่วงเดือนรอมฎอนผู้หญิงมีบทบาทต้องดูแล

ครอบครัวในเรื่องอาหารสำหรับการละศีลอดในทุก ๆ วัน หรือในช่วงเทศกาลฮารีรายอ ผู้หญิงมีหน้าที่จัดหาเสื้อผ้าใหม่สำหรับทุกคนในครอบครัว ตลอดจนการเตรียมอาหารต้อนรับแขกผู้มาเยือน การจัดสรรรายได้หรือสิ่งของสำหรับการทำบุญตามข้อกำหนดทางศาสนา (ชะกาต) นอกจากนั้นก็ยังมีกิจกรรมทางศาสนาที่เกิดในช่วงเวลาต่าง ๆ ของชีวิต ไม่ว่าจะเป็น การขอพรจากพระเจ้าให้เด็กเกิดใหม่ การขลิบ การแต่งงาน รวมทั้งการจัดการศพ ทั้งนี้ แม้ว่าผู้ชายจะมีบทบาทหลักในพิธีทางศาสนา แต่ผู้หญิงคือผู้อำนวยการให้งานนั้น ๆ เป็นไปอย่างราบรื่น

น่าสนใจว่า การที่อิสลามที่เป็นแบบ “สายเก่า” ซึ่งยังมีความเชื่อแบบดั้งเดิมผสมผสานอยู่ “ผู้หญิงกำบัง” มีบทบาทสำคัญในการธำรงความเชื่อนี้ อันได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่ หรือวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งมีอำนาจบางอย่างที่จะส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ เช่น เกิดเจ็บไข้ได้ป่วยหากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ถูกทอดทิ้งไม่ได้รับการดูแล นอกจากนั้นก็ยังมี ความเชื่อในวิญญาณของคนที่มีอำนาจพิเศษที่มักมาเข้าทรง “บอมอ” (หมอพื้นบ้าน) ที่ยังมีชีวิตในปัจจุบัน และมารักษาโรคให้แก่คนป่วยผ่านร่างทรง ซึ่งมีหลายกรณีที่ร่างทรงเป็นผู้หญิง แม้แต่ในเรื่องเล็ก ๆ เช่น การทำ “ตาแป” (ข้าวหมาก) ขนมประจำเทศกาลสำคัญให้ได้อร่อย หรือการรักษาแพะที่ป่วยเป็นโรค ก็ต้องให้คนที่มีอำนาจพิเศษหรือได้รับวิชาศักดิ์สิทธิ์มาจากบรรพบุรุษมาเป็นผู้ดำเนินการ “ผู้หญิงกำบัง” ที่นี้หลายรายเป็นผู้มีอำนาจพิเศษเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม ผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นี้ ถูกอธิบายจากชาวบ้านว่าล้วนอยู่ภายใต้อำนาจของอัลลอฮ์ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของอำนาจของผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ปรากฏการณ์เช่นนี้พบได้ทั่วไปในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่อิสลามแบบ “สายเก่า” ยังคงแพร่หลาย (ดูกรณีศึกษาเพิ่มเติมได้ใน ศุภราภรณ์ กันตะพัฒนา, 2555; อนุสรณ์ อุณโณ, 2559)

1.2 ชั้นเรียนศาสนาของ “ผู้หญิงกำบัง”

กิจกรรมทางศาสนาที่คึกคักและเข้มข้นมากของ “ผู้หญิงกำบัง” ที่นี้ก็คือ ชั้นเรียนศาสนาที่ผู้เข้าร่วมมีช่วงอายุตั้งแต่วัยยี่สิบตอนปลายไปจนถึงผู้สูงอายุ ชั้นเรียนศาสนาเหล่านี้มีทั้งที่เป็นกลุ่มใหญ่ และกลุ่มย่อย แต่ละกลุ่มมีเนื้อหาการเรียนที่แตกต่างกันออกไป บางกลุ่มเรียนหัตถ์อ่านคัมภีร์อัลกุรอาน บางกลุ่มเรียนเกี่ยวกับหลักคำสอน บางครั้งก็มีการแลกเปลี่ยนกรณีปัญหาที่ผู้หญิงต้องประสบในชีวิตประจำวัน การรวมกลุ่มกันสอนและเรียนศาสนามักทำกันตามสะดวกตามบ้าน บางกรณีก็มีการจัดระบบหมุนชั้นเรียนเวียนไปตามบ้านหลังต่าง ๆ พร้อมกับการทำบุญเลี้ยงอาหาร

กลุ่มเรียนศาสนายังแบ่งได้ตามระดับความรู้ของผู้เรียน เช่น กลุ่มเรียนสำหรับคนที่ไม่รู้การอ่าน อักษรภาษาอาหรับมาก่อน “เมาะ” หรือแม่ของบ้านที่ผู้เขียนไปอาศัยอยู่ เป็นหญิงชราวัย 70 ปี เมาะ และเพื่อน ๆ ในรุ่นราวคราวเดียวกันกับเธอเติบโตมาในหมู่บ้านแห่งนี้ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ห่างไกล จึงไม่มีโอกาสได้เรียนศาสนามาก่อน พวกเขาเพิ่งได้เรียนการหัตถ์อ่านอัลกุรอานจากกลุ่มเรียนศาสนาเมื่อไม่กี่ปีมานี้ กลุ่มนี้สอนกันที่บ้านของเพื่อนบ้านที่อยู่ไม่ไกลเกินไป ในยามค่ำคืนที่สมาชิกคนอื่น ๆ ในบ้านนั่งรวมกันที่หน้าจอโทรทัศน์เพื่อดูข่าวละครและพูดคุยหยอกหัว เมาะซึ่งแม่จะฟังภาษาไทยจากโทรทัศน์ไม่ออกก็มักนั่งร่วมกับพวกเราเสมอ ๆ ที่หน้าจอ และแทนที่จะดูโทรทัศน์ เมาะมักหยิบหนังสือเล่มบาง ๆ ขึ้นมาพลิกดู

บางทีก็อ่านออกเสียงเบา ๆ หนังสือเล่มนั้นคือ แบบเรียนตัวอักษรอาหรับเบื้องต้นที่ใช้ในการอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน โดยเมื่อกำลังทบทวนบทเรียนจากในคืนก่อนหน้านั้นเอง

ในส่วนของผู้สอนก็จะเป็นผู้หญิงด้วยกันที่มีความรู้ทางศาสนาจากการได้เรียนในปอเนาะมาก่อน บางชั้นเรียนมี “โต๊ะครู” ซึ่งอาจเป็นคนในชุมชนหรือจากชุมชนใกล้เคียงและเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนา มาสอนหรือบรรยายเป็นประจำ บางกลุ่มก็เป็นการช่วยกันสอนกันเองระหว่างผู้เข้าร่วม โดยคนที่มีความรู้มากกว่าจะทำหน้าที่สอนคนที่รู้น้อยกว่าเป็นลำดับลดหลั่นกันไป นอกจากนั้นก็ยังมีการสอนหัดอ่านอัลกุรอานในตอนค่ำหลังเลิกเรียนของโต๊ะครูผู้หญิงให้แก่เด็ก ๆ ด้วย สำหรับค่าเล่าเรียนนั้น มีธรรมเนียมว่าในแต่ละครั้ง ผู้เรียนควรบริจาคเงินราว 10-20 บาทให้กับ “โต๊ะครู” ผู้สอนเพื่อเป็นการขอบคุณ หากเป็นชั้นเรียนอัลกุรอานแบบหมุนเวียนขนาดใหญ่หรือที่เรียกว่า “แซร์อัลกุรอาน” ที่สมาชิกแต่ละคนจะต้องหมุนเวียนกันทุกสัปดาห์ในการเป็นเจ้าของภาพจัดชั้นเรียนที่บ้านของตน เจ้าภาพมีหน้าที่ต้องเตรียมมืออาหารเครื่องดื่มและของหวาน รวมทั้งของที่ระลึกให้แก่สมาชิกทุกคน ขณะเดียวกันสมาชิกก็ต้องจ่ายเงินครั้งละ 100 บาท เพื่อสมทบทุนค่าอาหารแก่เจ้าบ้าน

ผู้หญิงที่นี้หลายรายโดยเฉพาะในรายที่ไม่มีภาระครอบครัวมาก เช่น หมตภรรยาที่ต้องดูแลลูกที่ยังเล็ก ๆ แล้ว มักหมุนเวียนเรียนศาสนาเกือบทุกวันตามกลุ่มต่าง ๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้าน บางคนอาจเรียนศาสนา 4-5 แห่งต่อสัปดาห์ ดังกรณีมะซง อายุ 63 ปี อาชีพทำสวนยาง ซึ่งมีกิจวัตรการเรียนศาสนาดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางกิจกรรมการเรียนศาสนาของมะซง

วัน	ชั้นเรียนศาสนา
วันศุกร์	- (เช้า) ฟังการบรรยายธรรม (กิตี๊บบ) โดยโต๊ะครูหญิงในหมู่บ้าน - (บ่าย) เรียนการอ่านอัลกุรอานที่บ้านโต๊ะครูในตำบลใกล้เคียง
วันเสาร์	ไม่มีเรียน (แต่ทุกวันเสาร์บ้านของเธอจะถูกใช้เป็นสถานที่เรียนอ่านอัลกุรอานของลูกสาวของเธอและเพื่อนบ้านราว 12-15 คน สอนโดยโต๊ะครูจากตำบลข้างเคียง)
วันอาทิตย์	เดินทางไปฟังการบรรยายธรรม (กิตี๊บบ) จากอุซตาส (ชาย) ชื่อตั้งที่ปอเนาะใน อำเภอบานาเระ จังหวัดปัตตานี
วันจันทร์	ฟังการบรรยายธรรม (กิตี๊บบ) ในตำบลใกล้เคียง
วันอังคาร	ไม่มีเรียน
วันพุธ	ฟังการบรรยายธรรม (กิตี๊บบ) จากอุซตาส (ชาย) ชื่อตั้งที่เดินทางมาบรรยายที่มัสยิดกำปางซาตุเป็นประจำทุกสัปดาห์
วันพฤหัสบดี	เรียนการอ่านอัลกุรอานแบบหมุนเวียนตามบ้านสมาชิก (“แซร์อัลกุรอาน”)

1.3 การกิจที่ “กัณคริว” เพื่อศาสนา

ผู้หญิงก่าปงชาตุมิบทบาทสำคัญในการอยู่เบื้องหลังคอยอำนวยความสะดวกให้กิจกรรมหรือพิธีกรรมทางศาสนาสำเร็จและลุล่วงไปได้ ไม่ว่าจะเป็นพิธีการเข้าสู่หนัต พิธีโกนผมทารกแรกเกิด และพิธีเมาลิต รวมทั้งพิธีที่เกี่ยวข้องกับคนตาย (การทำบุญงานศพ) ซึ่งองค์ประกอบสำคัญของงาน คือ การทำอาหารเลี้ยงผู้คนจำนวนมากที่มาร่วมละหมาดขอพรจากพระเจ้า ผู้หญิงมีบทบาทในการทำอาหารทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ ปรงอาหาร จัดอาหารใส่สำหรับ ลำเลียงอาหาร และล้างจานชาม

บทบาทต่อกิจกรรมหรือพิธีกรรมทางศาสนาที่ว่านี้ของผู้หญิงเกิดขึ้นในบริบทของ “บ้าน” ที่ไม่พ้นไปจาก “กัณคริว” ในการเตรียมอาหาร สิ่งนี้ดำรงอยู่ภายใต้วิถีปฏิบัติอันเป็นลักษณะสำคัญของสังคมมลายูมุสลิมชายแดนใต้ที่ต้องแบ่งกันกิจกรรมสาธารณะระหว่างผู้หญิงและผู้ชายออกจากกัน การแบ่งกันนี้ไม่เพียงแต่เกิดขึ้นในทางกายภาพ เช่น การที่ต้องมีฉากกั้นระหว่างหญิงและชายในงานเลี้ยงต่าง ๆ หรือการแยกห้องหรืออาคารระหว่างหญิงและชายในมัสยิด แต่ยังรวมถึงการแบ่งกันพื้นที่ในทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และศาสนาระหว่างทั้งสองเพศด้วย เฉพาะในมิติทางศาสนา ชีวิตทางศาสนาของผู้ชายล้วนอยู่ในพื้นที่ที่เป็นทางการและศักดิ์สิทธิ์ โดยผู้ชายต้องไปละหมาดและทำกิจกรรมทางศาสนา ร่วมกันที่มีสยิดอย่างต่อเนื่อง ชั้นเรียนศาสนาของผู้ชาย (ยกเว้นการเรียนตามปอเนาะหรือโรงเรียน) ก็เกิดที่มีสยิดหรือเกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับการจัดโครงสร้างอย่างเป็นทางการ เช่น เป็นส่วนหนึ่งของขบวนดาวะห์ที่มีการจัดองค์กรที่ซับซ้อนหลายระดับ นอกจากนั้นก็ยังมีเพียงผู้ชายเท่านั้นที่สามารถดำรงตำแหน่งในการบริหารจัดการทางศาสนา เช่น เป็นกรรมการมัสยิด ทั้งนี้ ไม่ต้องพูดถึงตำแหน่งที่สูงขึ้นไป เช่น กรรมการอิสลามประจำจังหวัด

วัตรปฏิบัติทางศาสนาของผู้หญิงที่อยู่ในพื้นที่แบบไม่เป็นทางการ รวมทั้งการที่ต้องทำหน้าที่ในครัว คอยอำนวยความสะดวกให้กับผู้ชายที่ประกอบพิธีศาสนาที่สูงส่งศักดิ์สิทธิ์ ดูจะสอดคล้องกับความเข้าใจโดยทั่วไปที่ว่าผู้หญิงในสังคมมลายูมุสลิมชายแดนภาคใต้ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบจากข้อกำหนดของศาสนาอิสลามและจากระบบชายเป็นใหญ่ จนเกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศในมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม อย่างไรก็ตาม ภายใต้สถานะและบทบาทที่ไม่เป็นทางการและดูมีความสำคัญน้อยหรือมีสถานะต่ำนี้ แท้จริงกลับมีความสำคัญยิ่งในการฟื้นฟูและสืบทอดศาสนา และมีบทบาทสำคัญในการทำให้ก่าปงชาตุมิบทบาทความเป็นสังคมมุสลิมดังที่เห็นในปัจจุบัน

2. ผู้หญิงกับการสืบทอดและสร้างความเข้มแข็งแก่อิสลาม

แม้กิจกรรมทางศาสนาหรือโครงสร้างตำแหน่งที่เป็นทางการจะเป็นเรื่องของผู้ชาย แต่การที่ก่าปงชาตุมิบทบาทกลายเป็นชุมชนมุสลิมที่เข้มขันไม่น้อยหน้าชุมชนอื่นใดตั้งในทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดและสร้างความเข้มแข็งให้กับศาสนา ในที่นี้จะนำเสนอเรื่องราวของ “ผู้หญิงก่าปง” สามคนที่มีบทบาทสำคัญยิ่งนี้ โดยจะชี้ให้เห็นว่า ระบบเครือญาติและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

หลังการแต่งงานที่บ้านของฝ่ายหญิง เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้พวกเขาสามารถมีบทบาทในการสืบทอด และสร้างความเข้มแข็งแก่ศาสนาอิสลาม

ผู้หญิงคนแรกก็คือ กะนา ซึ่งเป็นภรรยาของบาบอเลาะห์ แห่งปอเนาะประจำชุมชน ซึ่งก่อตั้งมากกว่า 40 ปีแล้ว และยังคงมีระบบการสอนแบบดั้งเดิมมาจนถึงทุกวันนี้ แม้จะเป็นเพียงปอเนาะเล็ก ๆ ที่ปัจจุบันมีผู้เรียนที่เป็นเยาวชนหมุนเวียนเข้าออกประมาณ 40 คนเท่านั้น แต่ปอเนาะแห่งนี้เคยเป็นที่เล่าเรียนศาสนาของชาวกำปงซาตัววัยกลางคนในปัจจุบันทั้งหญิงและชายจำนวนไม่น้อย วัยกลางคนเหล่านี้เมื่อออกจากการศึกษาภาคบังคับก็จะมาเรียนศาสนาต่อที่ปอเนาะแห่งนี้ ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา นอกจากเยาวชนในชุมชนแล้ว ยังมีผู้เรียนจากพื้นที่ใกล้เคียงด้วย ในบริเวณปอเนาะมีกระท่อมที่พักของผู้เรียนอยู่หลายหลัง ซึ่งสามารถอาศัยอยู่โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย แต่ผู้เรียนต้องเตรียมอาหารมาเองและหุงหากินเอง บางครั้งผู้เรียนก็ช่วยงานของครอบครัวบาบอเป็นการตอบแทน เช่น ปลูกแตงโมง ทำนา นำสนใจว่าปอเนาะแห่งนี้ได้ทำให้เกิดหย่อมบ้านรอบ ๆ ปอเนาะขึ้นมา เนื่องจากผู้คนต้องการตั้งบ้านให้อยู่ใกล้กับแหล่งเรียนและแหล่งทำกิจกรรมทางศาสนา คนในหย่อมบ้านนี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “ออแฮรปอเนาะ” (แปลว่า คนของปอเนาะ) อีกทั้งยังมีสยิดของหย่อมบ้านด้วย โดยบาบอเลาะห์ ทำหน้าที่เป็นอิหม่าม สิ่งที่น่าสนใจอีกประการสำหรับปอเนาะแห่งนี้ในปัจจุบันก็คือ ปอเนาะได้ทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนศาสนาของเยาวชนชายขอบ ที่ไม่มีโอกาสได้เรียนในสถาบันการศึกษาแบบเป็นทางการอย่างโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม แม้ว่าโรงเรียนเหล่านี้จะมีจำนวนมากและได้รับการสนับสนุนการจัดการศึกษาจากรัฐและองค์กรทางศาสนาก็ตาม เยาวชนชายขอบเหล่านี้มีฐานะยากจน มีปัญหาทางบ้าน และที่สำคัญติดยาเสพติด ทั้งนี้ สถานการณ์การติดยาเสพติดของเด็กและเยาวชนชายแดนใต้ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาแย่มากมาย บาบอเลาะห์เองมีความมุ่งหมายในการทำให้พวกนี้เลิกจากยาเสพติด ปอเนาะแห่งนี้จึงมีผลงานโดดเด่นเป็นที่รับรู้ของหน่วยงานภาครัฐในการช่วยแก้ปัญหาเสพติดที่ระบาดหนักในหมู่วัยรุ่น

ปอเนาะแห่งนี้ก่อตั้งโดยพ่อของกะนา ซึ่งเป็นบาบอในอดีต ต่อมาท่านต้องการคนมาสืบทอดกิจการปอเนาะ จึงจัดการให้ลูกสาวของตนแต่งงานกับบาบอเลาะห์ที่อยู่ในชุมชนใกล้เคียง เมื่อแต่งงานกัน กะนาก็ทำหน้าที่ช่วยเหลือดูแลกิจการปอเนาะ โดยเฉพาะในการดูแลเด็กผู้หญิงที่มาเรียน นำสนใจว่าหลังจากที่บาบอเลาะห์เสียชีวิตไปเมื่อราว 2 ปีก่อน ครอบครัวของกะนาก็ได้จัดการให้มีการแต่งงานระหว่างลูกสาวของเธอและบาบอเลาะห์กับชายหนุ่มจากชุมชนใกล้เคียง ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทางศาสนา ชายหนุ่มผู้นี้ได้เข้ามารับหน้าที่แทนบาบอเลาะห์ในการเป็นบาบอและอิหม่าม กรณีการแต่งงานในลักษณะนี้ที่เกิดขึ้นในสองรุ่นคนติดต่อกัน แสดงให้เห็นได้ถึงการสืบทอดกิจการทางศาสนาที่ทำให้ปอเนาะสามารถดำเนินต่อไปได้ โดยวางอยู่บนฐานของระบบเครือญาติและการสืบมรดกที่มาตามสายของฝ่ายหญิง

นอกจากผู้หญิงที่เป็นบุตรและภรรยาของบาบอที่เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ศาสนาได้รับการฟื้นฟู และสืบทอดผ่านการดำเนินกิจการปอเนาะ ที่กำปงซาตัวยังมี “กะด๊ะ” ครูสอนศาสนาผู้หญิงที่ช่วยสร้างให้กำปงแห่งนี้มีความเข้มแข็งในฐานะที่เป็นชุมชนมุสลิม เมื่อราว 25 ปีก่อน กะด๊ะมีโอกาสได้ไปศึกษาเล่าเรียนศาสนาที่ปอเนาะที่มีชื่อเสียงใน อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เมื่อเรียนจบก็ได้นำความรู้

มาเปิดชั้นเรียนเพื่อสอนศาสนาต่อให้แก่ผู้หญิงชาวบ้านในกำปง ทุกวันศุกร์เช้าตรู่บริเวณหน้าบ้านของก๊ะด๊ะ จะมีความคึกคักอย่างมาก มีรถมอเตอร์ไซด์ของผู้หญิงทั้งจากในและนอกชุมชนมาจอดเรียงรายเป็นแถวยาว ขณะที่คนบ้านใกล้เคียงต่างก็ทยอยเดินกันมาตั้งแต่เวลาที่ฟ้าเริ่มสว่าง พร้อมกับหนังสือตำราเรียนที่เป็นตัวอักษรอาหรับ ผู้หญิงเหล่านี้ต่างมุ่งหน้ามาเข้าฟังการบรรยายธรรมหรือที่เรียกว่าการสอน “กิตาบ” ของก๊ะด๊ะ บนพื้นทุกมุมของบ้านถูกจับจองเป็นที่นั่ง ก๊ะด๊ะจะบรรยายผ่านเครื่องขยายเสียงเพื่อให้ได้ยินไปยั้งทุกมุมของบ้าน ซึ่งหมายความว่าผู้เรียนบางส่วนมองไม่เห็นหน้าก๊ะด๊ะขณะบรรยายโดยจะได้ยินแต่เสียงเท่านั้น จำนวนผู้หญิงที่มาเรียน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในวัยกลางคน มีมากจนถึงขั้นมีแม่ค้าหลายรายมาตั้งแผงขายของที่หน้าบ้านก๊ะด๊ะ จนคล้ายกับเป็นตลาดนัดเล็ก ๆ ยามเช้า นอกจากนั้น ก๊ะด๊ะยังมีชั้นเรียนสอนหัตถ์อ่านอัลกุรอานแก่เด็ก ๆ ทั้งเด็กหญิงและเด็กชาย รวมทั้งชั้นเรียนสำหรับผู้หญิงสูงอายุอีกเกือบทุกคืนด้วย ทั้งนี้ ก๊ะด๊ะจะได้รับเงินค่าสอนเล็ก ๆ น้อย ๆ จากผู้เรียนเป็นการตอบแทน

ก๊ะด๊ะมีอาชีพหลักคือ ทำสวนยาง ซึ่งเป็นสวนยางมรดกตกทอดของครอบครัว รวมทั้งเป็นช่างเย็บผ้าคลุมศีรษะสตรี เนื่องจากเธอมีฝีมือในด้านนี้จึงมีลูกค้าเป็นจำนวนมาก การประกอบอาชีพทั้งสองไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการสอนศาสนาอย่างแข็งขันของเธอ เธอบอกว่า “สอนมา 20 ปีแล้ว สอนเพราะคนที่นี้ไม่มีความรู้เลย สอนแล้วได้บุญ สอนชั้นเด็กและคนแก่ด้วย” การสอนของก๊ะด๊ะมีความสำคัญเพราะได้ช่วยให้หญิงสูงวัยที่ไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนศาสนามาก่อนได้เริ่มเรียนรู้ศาสนา ส่วนผู้หญิงวัยกลางคนที่แม่จะได้เรียนศาสนามาบ้างแต่ไม่มากนักก็ได้มาเรียนเพิ่มจากก๊ะด๊ะ นอกจากนั้นก๊ะด๊ะเองก็มีความตั้งใจที่จะทำให้การสอนศาสนาของเธอเติบโต สามารถรองรับผู้เรียนได้มากขึ้น เธอมีความฝันจะตั้ง “ปอเนาะ” ของตนเอง ในเรื่องนี้ผู้นำทางการในหมู่บ้าน คือ ผู้ใหญ่บ้านและนายกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในอดีต ก็ให้การสนับสนุน โดยได้จัดสรรงบประมาณจากโครงการไทยเข้มแข็งมาสร้างอาคารในที่ดินของก๊ะด๊ะเพื่อใช้เป็นสถานที่สอนศาสนา อย่างไรก็ตามก่อนหน้านี้มีไม่เพียงพอ ต้องระดมทุนการก่อสร้างจากชาวบ้านเพิ่มเติมและยังไม่แล้วเสร็จ อนึ่ง แม้ทุกวันนี้จะมีชั้นเรียนศาสนาเล็ก ๆ หลายแห่งในชุมชน แต่ชั้นเรียนของก๊ะด๊ะยังคงเป็นชั้นเรียนหลักที่มีมานานและที่ทุกคนต้องเข้าร่วม ก่อนจะไปเรียนในชั้นเรียนอื่น ๆ ประกอบเพิ่มเติม หากไม่มีการเรียนการสอนศาสนาที่ต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานนับสิบปีของก๊ะด๊ะแล้ว ความกระตือรือร้นและควมมีชีวิตชีวาในทางศาสนาของผู้หญิงกำปงซาตุคงมีไม่มากเท่าทุกวันนี้

ผู้หญิงคนที่สามที่จะกล่าวถึงในที่นี้คือ ก๊ะเมาะ ซึ่งรูปแบบวิถีชีวิตที่เป็นการทำมาหากินอย่างเหนียวแน่นในภาคการเกษตรของเธอมีผลอย่างมากต่อการทำนุบำรุงศาสนา และธำรงความเป็นชุมชนมุสลิมสายจารีตหรือสายคณะเก่าเอาไว้ ก๊ะเมาะอายุ 46 ปี เกิด เติบโต และอาศัยอยู่ในกำปงซาตุมาโดยตลอด เธอเรียนหนังสือจบระดับชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนประจำตำบลของรัฐบาลที่อยู่ใกล้บ้าน เธอแต่งงานกับแบดดูลย์ ชายจากต่างอำเภอด้วยการแนะนำของพ่อสื่อแม่สื่อ อันเป็นวิธปฏิบัติโดยทั่วไปในการแต่งงานของคนมลายูมุสลิมชายแดนใต้ ก๊ะเมาะมีบุตรสองคน คนโตเป็นผู้ชายและคนเล็กเป็นผู้หญิง ปัจจุบันทั้งสองอยู่ในวัยยี่สิบต้น ๆ และได้แต่งงานมีลูกแล้วทั้งคู่ ก๊ะเมาะและครอบครัวมีรายได้หลักและดำรงชีพในภาคเกษตรมาอย่างต่อเนื่อง ครอบครัวของเธอทำเกษตรอย่างเข้มข้นและหลากหลาย

แม่หลัก ๆ คือ การทำสวนยาง โดยเธอมีส่วนยางขนาดเล็ก ๆ จำนวน 3 แปลงจากที่ดินมรดกและจากที่เธอเก็บหอมรอมริบซื้อเพิ่มจากเพื่อนบ้าน แບคฺลຍยังมีอาชีพหาปลาจากพรุเป็นหลัก อีกทั้งพวกเขายังเลี้ยงวัวและควายฝูงในทุ่งหญ้า รวมทั้งยังปลูกพืชเศรษฐกิจล้มลุกอายุสั้น เช่น แตงโม แตงกวา ฟักทอง ฯลฯ หมุนเวียนกันไปทุกปีในที่ดินพรุในช่วงน้ำลดอีกด้วย แม้ครอบครัวของก๊ะเมาะไม่ได้ร่ำรวย แต่ก็ถือได้ว่าสามารถก่อร่างสร้างตัวได้อย่างพอใจ เพราะสามารถมีส่วนยางเพิ่ม และค่อย ๆ ปรับปรุงต่อเติมบ้านที่อยู่อาศัยจากเดิมที่เป็นกระท่อเล็ก ๆ ไม่มีห้องน้ำ มาเป็นบ้านสองชั้นที่แข็งแรงขึ้นและมีห้องน้ำได้แล้ว ในตอนนี้

ในด้านศาสนา ก๊ะเมาะผ่านการเรียนรู้ทางศาสนาจากปอเนาะในช่วงเวลาหนึ่งก่อนที่เธอจะแต่งงานตลอดหลายปีที่ผ่านมาเธอมีบทบาทสำคัญในด้านศาสนาของชุมชนในละแวกห้อมบ้านของเธออย่างมาก เธอเป็นครูสอนศาสนาให้แก่เด็ก ๆ และผู้หญิงคนอื่น ๆ ที่มีความรู้ทางศาสนาน้อยกว่าเธอ ในแต่ละสัปดาห์เธอสอนศาสนาให้แก่สองกลุ่ม อีกทั้งตัวเธอเองก็เข้ากลุ่มเพื่อเรียนศาสนาและฟังบรรยายธรรมอีก 2-3 รายการ เธอมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการสนับสนุนกิจกรรมของมัสยิดประจำห้อมบ้าน เป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการในการจัดงานต่าง ๆ เช่น เป็นแม่ครัวจัดทำอาหารให้ค่ายอบรมศาสนาแก่นักเรียน ที่สำคัญเธอเป็นกำลังสำคัญในงานต่าง ๆ ของปอเนาะบาบอเลาะห์ ทั้งนี้ การที่ลูกชายของก๊ะเมาะศึกษาเล่าเรียนศาสนาที่ปอเนาะของบาบอเลาะห์อยู่หลายปี เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เธอมีความผูกพันและมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือกิจกรรมของปอเนาะ ที่สำคัญวัตรปฏิบัติทางศาสนาได้กลายมาเป็นเป้าหมายในการดำรงชีวิตของเธอ ดังที่เธอเคยบอกกับผู้เขียนหลายคนว่า เธอตั้งใจจะทำสวนยางและการเกษตรต่าง ๆ อยู่กับบ้านไปตลอด เพราะหากออกไปทำงานข้างนอก เธอคงไม่มีโอกาสได้ปฏิบัติและศึกษาศาสนาได้อย่างเต็มที่เหมือนที่บ้าน

บทบาทในการทำนุบำรุงศาสนาอิสลามของผู้หญิงทั้งสามคนนี้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสการตื่นตัวในศาสนาอิสลามที่ค่อย ๆ เดินทางมาถึงหมู่บ้าน หากย้อนกลับไปเมื่อราว 25-30 ปีก่อน ทั้งก๊ะเมาะ ก๊ะด๊ะ และก๊ะเมาะ รวมทั้งผู้หญิงกำบังคนอื่น ๆ ยังเป็นวัยรุ่น พวกเขาเองไม่ได้สวมผู้คลุมศีรษะอย่างมิดชิดและไม่ได้อิวัตรปฏิบัติทางศาสนาที่เคร่งครัดนักเมื่อเทียบกับทุกวันนี้ อย่างไรก็ตาม ความเข้มงวดทางศาสนาที่มีมากขึ้นของพวกเธอนี้ยังคงเป็นไปตามแนวทางของอิสลามสาย “คณะเก่า” ที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมแบบมลายูอยู่มาก หมายความว่าในพื้นที่ชายแดนใต้ กระแสการตื่นตัวในอิสลามที่นำมาสู่วัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดและการที่ศาสนาเข้ามาอยู่ในแทบทุกมิติของชีวิตก็ได้เกิดขึ้นกับมุสลิมที่ยังดำรงวิถีแบบ “คณะเก่า” ด้วย แม้ “คณะเก่า” กับ “คณะใหม่” จะมีความแตกต่างกันและไม่ลงรอยกันในการตีความและการปฏิบัติศาสนา ทั้งนี้ กระแส “คณะใหม่” ได้เดินทางมาถึงกำบังซาตุแล้วไม่ต่ำกว่าสองทศวรรษ ในหมู่บ้านติดกันของตำบลเดียวกันมีโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่สอนตามแนวทาง “คณะใหม่” เกิดขึ้น ผู้ก่อตั้งเป็นคนในตำบลที่จบการศึกษาจากประเทศทางตะวันออกกลาง อยุ่ไรก็ดี คนกำบังซาตุไม่นิยมส่งลูกหลานมาเรียนที่นี่ นักเรียนของโรงเรียนนี้ส่วนใหญ่มาจากนอกชุมชนเสียมากกว่า ผู้หญิงกำบังซาตุตระหนักดีถึงความเป็นมุสลิมสาย “คณะเก่า” ของตนเอง และไม่ได้อมองว่าแนวทางแบบ “คณะใหม่” คือสิ่งที่พวกเขาจะต้องยอมรับหรือเห็นดีเห็นงามว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องตามหลักศาสนา

มากกว่าแนวทางอิสลามที่พวกเขาดำเนินอยู่ ความเป็น “คณะเก่า” ยังส่งผลต่อบทบาทที่มีต่อการเมืองท้องถิ่น ซึ่งผู้หญิงกำลังมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนผู้สมัครในตำแหน่งนายกองค์การบริหารส่วนตำบลที่เป็นสาย “คณะเก่า” ในการแข่งขันกับผู้สมัครฝ่ายตรงข้ามที่เป็นสาย “คณะใหม่”

ตัวตนทางศาสนากับกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของผู้หญิง

แม้กิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาของผู้หญิงกำลังจะอยู่ในพื้นที่แบบไม่เป็นทางการ เมื่อเทียบกับบทบาทในทางศาสนาของผู้ชาย แต่กิจกรรมทางศาสนาก็มีความเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองอื่น ๆ เป็นอย่างมาก งานศึกษาหลายชิ้นที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นชี้ว่า วัตรปฏิบัติทางศาสนาของผู้หญิงที่ส่งผลต่อโลกทัศน์และความหมายต่อชีวิต เป็นพื้นที่ที่พวกเขาได้สร้างตัวตนเพื่อต่อรองและสร้างความชอบธรรมในการเข้าจัดการชีวิตของตนเอง ของครอบครัว ของเครือญาติ รวมทั้งเรื่องต่าง ๆ ในระดับชุมชน ผ่านทางสถานะของความเป็นแม่ เป็นภรรยา หรือเป็นลูกสาวภายใต้ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิต ในด้านเศรษฐกิจผู้หญิงกำลังเป็นกำลังสำคัญในการผลิตและมีบทบาทควบคุมเงินทองของครอบครัว โดยเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้หญิงเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้พวกเขามีช่องทางในการค้าขายและเข้าถึงแหล่งเงินทุน รวมทั้งการเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชุมชน แม้จะไม่ได้มีตำแหน่งเป็นผู้นำทางการ ตลอดจนการเป็นผู้สนับสนุนที่กระตือรือร้นของฝ่ายทางการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างก๊ะเมาะ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงศาสนาด้วยการศึกษาค้นคว้าความรู้ทางศาสนาและสอนศาสนาให้แก่คนอื่น ๆ อีกทั้งยังเป็นผู้ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพด้วยความหมั่นเพียรตามหลักคำสอนทางศาสนา สิ่งเหล่านี้ทำให้ก๊ะเมาะมีสถานะและได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ ในด้านชีวิตครอบครัวก๊ะเมาะมีบทบาทเป็นผู้นำของครอบครัวที่ชัดเจนและเป็นคนหลักในการตัดสินใจในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ เธอเป็นผู้ตัดสินใจว่าแต่ละปีจะปลูกพืชชนิดใดบ้าง และจะปลูกในบริเวณใด หรือถึงเวลาจะขายวัวหรือขายควายแล้วหรือไม่เพื่อเอาเงินมาลงทุนหรือใช้จ่ายในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งเป็นคนตัดสินใจในการจัดการแต่งงานทั้งหมดของลูกสาวและลูกชาย ขณะที่ในทางสังคมการเมืองในระดับชุมชน แม้เธอจะไม่ได้เป็นผู้นำทางการเมืองและไม่ได้เป็นผู้นำทางศาสนา ซึ่งตำแหน่งทางการเมืองเหล่านี้เป็นพื้นที่ครอบครองโดยผู้ชาย แต่เธอก็มีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนคนสำคัญทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่ผู้สมัครคนใดคนหนึ่งทุกครั้ง ไม่เว้นแม้กระทั่งในการคัดเลือกผู้นำทางศาสนา นอกจากนั้นเธอยังมีส่วนในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการพัฒนาที่ลงมาในหมู่บ้านอยู่เสมอ แม้บางครั้งอาจมีความขัดแย้งกับผู้นำชุมชนบางส่วน แต่เธอก็มีผู้สนับสนุนจำนวนไม่น้อยในชุมชน ก๊ะเมาะยังเป็นตัวตั้งตัวตีในการช่วยเหลือคนในชุมชนที่ประสบความเดือดร้อน อีกทั้งเธอยังเป็นที่รู้จักของบุคคลภายนอก เช่น นักวิจัย นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และทำหน้าที่เป็นตัวกลางประสานเชื่อมคนเหล่านี้จากภายนอกกับชาวบ้านด้วย

สถานะในครอบครัวและสถานะทางสังคมในชุมชนที่ดีเช่นนี้ของก๊ะเมาะ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นได้ก็เพราะว่าเธอนั้นเป็นที่ยอมรับในฐานะที่เป็นมุสลิมะห์ (มุสลิมผู้หญิง) ที่ดี เคร่งครัด และมีความรู้ทางศาสนามากพอ ความกระตือรือร้นของเธอในการทำกิจกรรมทางศาสนาให้กับมัสยิดและปอเนาะ ช่วยส่งเสริมให้เธอสามารถมีบทบาทในด้านอื่น ๆ ของสังคมด้วย สิ่งนี้สอดคล้องกับงานศึกษาว่าด้วยตัวตน (subjectivity) และศักยภาพการกระทำ (agency) ของผู้หญิงในบริบทของศาสนาอิสลามที่กล่าวไปแล้วในตอนต้นของบทความตั้งในงานของ Frisk (2009) และ Mahmood (2001) ที่ว่า วัตรปฏิบัติทางศาสนาที่เคร่งครัดที่มักเกิดในพื้นที่ส่วนตัวและในโลกของผู้หญิง รวมทั้งคุณค่าแบบอิสลามสำหรับผู้หญิง เช่น ความอาย ความพอประมาณ ได้นำมาสู่การเสริมสร้างสถานภาพและบทบาทของพวกเธอทั้งในชีวิตครอบครัวและในพื้นที่สาธารณะ²

อย่างไรก็ดี งานศึกษาเหล่านี้ยังไม่ได้ครอบคลุมปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกาบงซาตู ที่พบว่า “ผู้หญิงกาบง” บางส่วนแม้จะมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดทางศาสนา แต่พวกเธอไม่ได้มีอำนาจหรือบทบาทในพื้นที่สาธารณะมากนัก ในขณะที่บางคนที่ไม่ได้มีสถานะในทางศาสนาเมื่อเทียบกับก๊ะเมาะ กลับมีบทบาทในทางสังคมการเมืองของชุมชนมาก ดังกรณีของก๊ะยะห์ ผู้หญิงคนเดียวที่ดำรงตำแหน่งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) อีกทั้งยังได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานสภา อบต. ด้วยสองสมัยมาจนถึงปัจจุบัน ก๊ะยะห์เรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และเรียนจบสายศาสนาระดับชั้น 10 จากโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่ใหญ่ที่สุดใน จังหวัดยะลา ก๊ะยะห์เป็นลูกสาวอดีตผู้ใหญ่นบ้านซึ่งเป็นคนดั้งเดิมของที่นี่ บรรพบุรุษของเธอได้บุกเบิกที่สวนและที่นาไว้หลายผืน ก๊ะยะห์ได้รับการยอมรับอย่างมากจากชาวบ้าน เธอเป็นที่พึ่งของชาวบ้านทั่วไปที่ได้รับความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นคนที่เจ็บป่วยไม่สบาย คนที่มีคดีความขึ้นโรงพักหรือขึ้นศาล คนที่มีความขัดแย้งกับผู้นำชุมชนหรือเจ้าหน้าที่รัฐ รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือชาวบ้านที่อนาถยากจน ทั้งนี้ สถานภาพทางสังคมการเมืองของก๊ะยะห์ดูเหมือนจะไม่ได้มาจากตัวตนทางศาสนาของเธอ เพราะแม้ว่าเธอจะแต่งกายคลุมฮิญาบและทำละหมาดอยู่บ้าง แต่เธอไม่เคยเข้าร่วมชั้นเรียนทางศาสนากับคนในชุมชนและแทบไม่เคยร่วมกิจกรรมที่มัสยิด แม้แต่ในวันฮารีรายอในบางปี เธอก็ไม่ไปร่วมละหมาดที่มัสยิดในช่วงเช้า อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า สถานภาพทางสังคมการเมืองของก๊ะยะห์จะไม่เกี่ยวข้องกับสถานภาพในทางศาสนาของเธอเลย แม้เธอจะไม่ได้ร่วมกลุ่มเรียนศาสนาในชุมชน นั่นก็เป็นเพราะว่าเธอได้รับการศึกษาศาสนามาแล้วจากโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามถึงในระดับ 10 และแม้ว่าจะไม่ค่อยเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติทางศาสนา แต่เธอมีบทบาทสำคัญอยู่เบื้องหลังในการเป็นผู้สนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา เช่น เป็นผู้ออกเงินให้ครอบครัวและญาติพี่น้องในการทำบุญเมาลิด เป็นผู้เปิดบ้านให้เป็นสถานที่สอนหัดอ่านอัลกุรอานแก่ผู้หญิงสูงอายุในชุมชน

² นอกจากนั้นก็ยังมีงานศึกษาในประเด็นเดียวกันในบริบทของศาสนาอื่น ๆ เช่น Mack (2003) ที่ศึกษาผู้หญิงชาว Quaker หรือ Griffith (2000) ที่ศึกษาผู้หญิงคริสเตียน ที่การยอมจำนนต่อพระเจ้านำมาซึ่งอิสรภาพและการเปลี่ยนสถานะไปในทางที่ดีขึ้นของพวกเธอ

“ผู้หญิงกำปัง” ในบริบทสถานการณ์ปัจจุบัน

เรื่องราวของ “ผู้หญิงกำปัง” ซึ่งให้เห็นว่าสถานภาพและบทบาทของพวกเธอซึ่งแสดงถึงอำนาจและศักยภาพการกระทำการที่มีนั้นมาจากทั้งสองส่วน ส่วนแรก คือ ความรู้ วัตรปฏิบัติ และความเคร่งครัดทางศาสนา และส่วนที่สอง คือ ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ที่ส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การผลิต การสืบมรดก และการถือครองทรัพย์สิน ซึ่งเอื้อต่อการที่ผู้หญิงจะมีบทบาทในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ระบบความสัมพันธ์นี้ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดศาสนา ดังกรณีการสืบทอดกิจการปอเนาะที่เกิดขึ้นผ่านการแต่งงานกับลูกสาวบาบอมาถึงสองชั่วคน หรือการที่ก๊ะมะยังสามารถทำงานสอนศาสนาได้ ก็เพราะเธอมีชีวิตท่ามกลางครอบครัวและเครือญาติที่มีสวนยางและที่นาที่ตกทอดมาเป็นแหล่งรายได้หลัก ทำให้เธอมีเวลาในการสอนศาสนาที่เป็นกิจกรรมที่แทบไม่ได้สร้างรายได้ หากเธอไม่ได้มีฐานเครือญาติที่เข้มแข็ง หรือต้องย้ายไปอยู่ที่บ้านสามีที่อยู่ต่างตำบลภายหลังการแต่งงาน เธออาจไม่มีโอกาสได้สอนศาสนาอย่างที่เธอต้องการอีก สำหรับก๊ะมะ วิถีชีวิตการเกษตรที่สืบทอดมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่เป็นฐานให้เธอสามารถขยับขยายฐานะด้วยการซื้อที่ดินปลูกสร้างสวนยางแห่งใหม่และมีพื้นที่สำหรับปลูกพืชเศรษฐกิจล้มลุกเพิ่มเติม ชีวิตที่ผูกพันอยู่ในภาคการเกษตรของเธอเอื้อต่อความมุ่งหวังที่จะใช้ชีวิตอยู่ในกำปังโดยไม่ต้องอพยพหรือโยกย้ายไปทำงานข้างนอก เนื่องจากการใช้ชีวิตที่บ้านนั้นสามารถปฏิบัติศาสนาได้ดีที่สุด ซึ่งช่วยในการธำรงรักษาศาสนาของกำปังไว้ได้

อย่างไรก็ดี สถานภาพและบทบาทเหล่านี้ของผู้หญิงกำปังที่เกิดขึ้นผ่านชีวิตทางศาสนาซึ่งสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจากระบบเครือญาติและระบบการผลิตนั้น เป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับในแวดวงที่จำกัด นั่นคือ เฉพาะในบริบทของกำปังหรือท่ามกลางกลุ่มคนที่มีสายสัมพันธ์กันในระดับชุมชนเท่านั้น ก๊ะมะไม่สามารถที่จะต่อรองหรือทัดทานอะไรได้เลยกับอำนาจที่เหนือกว่าตัวเธออย่างอำนาจรัฐไทยที่ปฏิบัติการในนามความมั่นคงของชาติ ก๊ะมะต้องหวาดกลัวจนตัวสั่นทุกครั้งเมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารสนธิกำลังมาค้นบ้านหรือมาหาลูกชายของเธอ ครั้งหนึ่งมีการตรวจค้นปอเนาะในช่วงเดือนรอมฎอนที่อากาศร้อนจัด ลูกชายของเธอถูกบังคับให้นอนคว่ำหน้าบนพื้นปูนที่ร้อนระอุอยู่เป็นเวลานานด้วยร่างกายที่อ่อนเพลียจากการถือศีลอด ตลอดจนเรื่องราวการขึ้นตรวจค้นบนบ้านหลังต่าง ๆ โดยไม่ถอดรองเท้าแล้วเหยียบย่ำไปในพื้นที่ทำละหมาดของบ้าน เช่นเดียวกับก๊ะนา ภรรยาของบาบอเลาะห์ ที่ไม่สามารถโต้ตอบสิ่งใดได้เลยกับการที่ปอเนาะของครอบครัวเธอถูกตำรวจและทหารสนธิกำลังเข้ามาตรวจค้นกว่า 20 ครั้งแล้วตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา เนื่องจากปอเนาะแห่งนี้ถูกหวาดระแวงว่าเป็นที่หลบซ่อนตัวของผู้ก่อเหตุความไม่สงบ บางครั้งมีนักเรียนในปอเนาะถูกพาตัวไปสอบสวน ที่สำคัญก๊ะนาไม่สามารถร้องเรียนหรือเรียกร้องความเป็นธรรมใด ๆ นอกจากก้มหน้ายอมรับในโชคชะตาจากการเสียชีวิตอย่างกะทันหันของบาบอเลาะห์หลังจากที่เขากลับมาจากถูกเชิญตัวไปในค่ายทหารได้ไม่กี่วัน ทั้งนี้ การเสียชีวิตของบาบอเลาะห์สร้างความคลางแคลงใจแก่ก๊ะนา ครอบครัว และชาวบ้านในกำปังเป็นอย่างมาก มีข่าวลือแพร่สะพัดเกี่ยวกับการถูกวางยา ข่าวลือลักษณะนี้มีอยู่ทั่วไปในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในกรณีนี้ผู้ซึ่งเพิ่งกลับมาจากการถูกเชิญตัวหรือถูกปล่อยจากการควบคุมตัวในค่ายทหารได้เสียชีวิตหรือเกิดอาการป่วย

ทางประสาท สำหรับกะต๊ะ หลังจากที่มีเหตุระเบิดรถทหารลาดตระเวนในเขตตำบลจนมีทหารเสียชีวิต 5 นาย เมื่อกลางปีที่ผ่านมา ฝ่ายรัฐได้ทำการกวาดล้างผู้ต้องสงสัยในหมู่บ้าน สามีกะต๊ะเป็นคนหนึ่งที่ถูกจับกุมตัวไปสอบสวน แม้กะต๊ะจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในทางศาสนา แต่สถานะนี้ก็แทบไม่มีความหมายอะไรในเมื่อต้องเผชิญกับทหารและหน่วยงานความมั่นคงของรัฐไทย

นอกจากนั้น ท่ามกลางความทันสมัยในทางโลก ผู้หญิงรุ่นใหม่ในกำปงมีชีวิตที่สัมพันธ์กับโลกภายนอกมากขึ้น มีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น ทั้งในสายสามัญและในสายศาสนา รวมทั้งมีโอกาสในการทำงานนอกบ้าน รูปแบบชีวิตของผู้หญิงรุ่นใหม่จึงแตกต่างจากรูปแบบชีวิตที่ผู้หญิงกำปงวัยกลางคนได้ดำเนินมามากขึ้นทุกที รวมทั้งชีวิตในทางศาสนาด้วย ไม่เว้นแม้แต่เต๊ะเยาะห์ ลูกสาวคนเล็กของกะเมาะเอง ที่ดูจะไม่มีความต้องการที่จะเรียนศาสนาให้มากขึ้นหรือมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดเหมือนแม่อีกแล้ว อีกทั้งเต๊ะเยาะห์ก็ยังมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่ออกจากหมู่บ้านไปใช้ชีวิตในโลกกว้างด้วยการทำงานในมาเลเซียหรือในเมืองใหญ่ของไทย แม้ว่าครอบครัวของเธอจะยังพอมิที่ดินและที่กำปงชาตุก็ยังคงพอมิทรัพยากรส่วนรวม เช่น ที่ดินพรุ ที่สามารถใช้ทำมาหากินในด้านการเกษตรได้ สิ่งนี้ทำให้เป้าหมายชีวิตของกะเมาะ ที่ต้องการให้ตัวเองและครอบครัวมีชีวิตที่พร้อมหน้ากันในชุมชน เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียนและมีวัตรปฏิบัติทางศาสนาที่เคร่งครัดนั้นอาจไม่เป็นจริง และนี่ก็เก็นกำลังของเธอที่จะรับมือหรือจัดการให้ได้ตามความมุ่งหมาย

ในขณะเดียวกัน แม้การทำเกษตรจะยังคงสามารถเป็นฐานรายได้ให้ครัวเรือนของผู้หญิงกำปงจำนวนหนึ่ง เนื่องจากระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ยังคงสภาพดีและเอื้อต่อวิถีการเกษตรได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐที่มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาความมั่นคงนั้น มีปัญหาความสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ลักษณะทางนิเวศ และการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน และกำลังก่อให้เกิดผลกระทบที่น่ากังวล ไม่ว่าจะเป็นการขุดคูคลองหรือการทำคันกั้นน้ำที่ส่งผลทำให้ที่นาบางแห่งกลายเป็นพื้นที่น้ำท่วมขัง ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีก ขณะที่ทุ่งหญ้าสาธารณะที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันในการเลี้ยงฝูงปศุสัตว์ ก็ค่อย ๆ ถูกรุกคืบกลายเป็นที่ตั้งของหน่วยงานรัฐหรือค่ายทหาร ขณะที่การสร้างถนนหลายสายตัดไปก็ทำให้การไหลเวียนของน้ำจากภูเขา และจากแม่น้ำสายบุรีเกิดปัญหาทั้งระบบ จนไม่สามารถทำการเพาะปลูกพืชบางชนิดได้อีกต่อไป อนึ่ง เป็นเรื่องยากที่ “ผู้หญิงกำปง” จะสามารถต่อรองกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามา หากสถานการณ์ยังคงเป็นไปเช่นนี้ ก็คงส่งผลต่อการทำเกษตรจนอาจไม่สามารถเป็นฐานการผลิตสำคัญของวิถีชีวิตแบบกำปงที่เอื้อการอ้างศาสนาอิสลามได้อีกต่อไป

บทสรุป

ศาสนาเป็นแหล่งอ้างอิงทางอำนาจที่สำคัญของสถานภาพและบทบาทของ “ผู้หญิงกำบัง” ทั้งในบริบทชีวิตครอบครัวและพื้นที่สาธารณะ “ศาสนา” ในที่นี้หมายถึง ทั้งวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดทางศาสนา และทั้งการเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา กระนั้นศาสนาก็ไม่ได้เป็นเพียงปัจจัยเดียวที่ทำให้ผู้หญิงมีสถานภาพและบทบาทในสังคมเป็นที่ยอมรับ แต่ยังมีปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย ที่สำคัญคือ ระบบเครือญาติและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานหลังการแต่งงาน ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้สืบทอดมรดกและเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตสำคัญอย่างที่ดิน ตลอดจนการมีฐานะทางเครือญาติที่กว้างขวางและเหนียวแน่น ซึ่งสร้างโอกาสในการช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนในด้านการประกอบอาชีพ อย่างไรก็ตาม สถานะและบทบาทที่สำคัญของ “ผู้หญิงกำบัง” นั้น แทบไม่มีความหมายเลยเมื่อพวกเขาต้องเผชิญกับปัจจัยหรืออำนาจภายนอกที่เหนือกว่า ดังกรณีการเผชิญกับทหารและหน่วยงานความมั่นคงของประเทศไทย ซึ่งไม่เพียงแต่ไม่รู้ถึงตัวตนในทางศาสนาและสังคมของพวกเขาก็เท่านั้น แต่ยังคงมองพวกเขาและชาวบ้านมลายูมุสลิมอื่น ๆ ในฐานะที่เป็น “คนอื่น” หรือฝ่ายตรงข้ามซึ่งไม่จำเป็นต้องปฏิบัติต่อกันอย่างให้เกียรติหรืออย่างเป็นไปตามหลักการสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานก็ได้ นอกจากนี้ “ผู้หญิงกำบัง” ก็ยังต้องเผชิญกับความทันสมัยในทางโลก รวมทั้งโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของหน่วยงานภายนอกที่ส่งต่อความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและการทำเกษตร ทั้งนี้ การที่เงื่อนไขภายนอกเหล่านี้อยู่เหนือการควบคุม จึงเป็นประเด็นที่ทำทนายว่า สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงกำบังที่ก่อร่างสร้างขึ้นผ่านชีวิตทางศาสนาที่สัมพันธ์กับชีวิตทางสังคมและชีวิตทางเศรษฐกิจ จะสามารถรับมือและต่อรองกับเงื่อนไขภายนอกเหล่านี้ได้อย่างไร เพื่อที่พวกเขาจะบรรลุถึงชีวิตที่ดีดังที่พวกเขาปรารถนาทั้งในทางโลกและในทางศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- ธัญญธร สายปัญญา. (2555). *สวยอย่างไรให้เหมาะสม: ความคิดและปฏิบัติการเกี่ยวกับการแต่งกายของหญิงมุสลิมภาคประชาสังคมในจังหวัดชายแดนใต้*. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).
- ยูโซะ สาละ. (2555). *ผู้หญิงในอิสลาม. ใน อิสมาแอ อาลี, อิสมาอีลลุดดี จะปะเกีย และคณะ (บ.ก.), อิสลามกับความท้าทายในโลกสมัยใหม่ มุมมองจากนักวิชาการชายแดนใต้*. กรุงเทพฯ: คณะทำงานวาระทางสังคม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิภาวี พงษ์ปิ่น. (2555). *ยุวมุสลิมมะห์ ครัทธา กับภาวะสมัยใหม่*. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

ศุภราภรณ์ กันตะพัฒนา. (2555). *พิธีกรรมความเชื่อมลายูท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง: กรณีศึกษา บ้านงกาเยาะ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา*. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

สุชาติ เศรษฐมาลินี. (2557). การเคลื่อนไหวของสตรีมุสลิมในโลกสมัยใหม่. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และ วิสุทธิ์ บิลล่าเต๊ะ (บ.ก.), *คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*.

สุโรณี สายนุ้ย. (2557). ขบวนการสตรีมุสลิมมลายู: การเปิดพื้นที่ทางสังคม. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และ วิสุทธิ์ บิลล่าเต๊ะ (บ.ก.), *คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสาวรส ปลื้มใจ และอุทิศ สังข์รัตน์. (2558). ผู้หญิงกับการสร้างสันติภาพชายแดนใต้. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 10(1).

อนุสรณ์ อุณโณ. (2559). *นับไม่กีนหมาก พิธีกรรมความเชื่อมลายูในกระแสการตื่นตัวในศาสนาอิสลาม*. ปัตตานี: ปาตานี พอร์ม.

อัมพร หมาดเต็น. (2557). พลวัตสังคมสังเวียน: การฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงมุสลิมในสังคมไทย. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และวิสุทธิ์ บิลล่าเต๊ะ (บ.ก.), *คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัลญาน์ สมุห์เสนีโต. (2560). *เพศวิถีในชีวิตสมรสของชาวไทยมุสลิมจังหวัดปัตตานี*. *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์*, 4(1).

ฮาฟิสสา สาและ. (2557). ผู้หญิงมุสลิมในบริบทความรุนแรงของยุคสมัยใหม่. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และวิสุทธิ์ บิลล่าเต๊ะ (บ.ก.), *คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Marddent, A. (2006). From Adek to Mo'ji: Identities of Southern Thai people and social realities. *Kyoto Review of Southeast Asia*, 7.

Unno, A. (2011). "We love 'Mr.King'": Exceptional sovereignty, submissive subjectivity, and mediated agency in Islamic Southern Thailand. (Ph.D. in Anthropology, University of Washington).

- Frisk, S. (2009). *Submitting to god: Women and Islam in urban Malaysia*. Copenhagen: NIAS Press.
- Griffith, R. M. (2000). *God's daughters: Evangelical women and the power of submission*. Berkeley: University of California Press.
- Mahmood, S. (2001). Feminist theory, embodiment, and the docile agent: Some reflections on the Egyptian Islamic revival. *Cultural Anthropology*, 16(2).
- Mack, P. (2003). Religion, feminism, and the problem of agency: Reflections on Eighteenth-century Quakerism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 29(1).
- McNay, L. (2000). *Gender and agency: Reconfiguring the subject in feminist and social theory*. Cambridge, UK: Polity Press.
- McNay, L. (2003). Agency, anticipation and indeterminacy in feminist theory. *Feminist Theory*, 4(2).
- McMichael C. (2002). "Everywhere is Allah's place": Islam and the everyday life of Somali women in Melbourne, Australia. *Journal of Refugee Studies*, 15(2).